Dept. of History

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Human Resource	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Souvenir	May, 2018	ISBN-978-93-85225-99-4	
Maharashtrachi Sankrutik Sfurti Sthane – Kille	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Rsearch Journey	April, 2019	ISSN-2348-7143 Impact Factor 6.261	www.researchjourney.net
Dr Baba Saheb Ambedkar Yanche Shikshan Vishayak Drushtikon	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Rsearch Journey	Jan.,2020	ISSN-2348-7143 Impact Factor 6.261	www.researchjourney.net
Bitish Kalkhandatil Bhartiya Hastoudyogavaril Arthik Prabhav	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Vidyawarta	Feb.,2020	ISSN-2319-9318 Impact Factor 7.041	www.vidyawarta.com
Gramgitetil Udyogshilata	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Ajanta Prakashan	March, 2020	ISSN-2277-573Q Impact Factor 6.399	www.sjifactor.com
Stri Vishayak Adhikarat Fule, Sahu, Ambedkar Yanche Yogdan	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Rsearch Journey	Mar.,2020	ISSn-2348-7143 Impact Factor 6.261	www.researchjourney.net
Dr Baba Saheb Ambedkar Yanche Krushi Vishayak [illegible]ar	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History		8th & 9th March, 2022	ISBN-978-81-940865-8-1	

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

2017-18

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Human Resource	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Souvenir	May, 2018	ISBN-978-93-85225-99-4	

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

ICETIRDHE-2018

Souvenir

I.F. 3.18

International Conclave on Emerging Trends & Issues in Research & Development in Higher Education-2018

(Interdisciplinary International Conference)

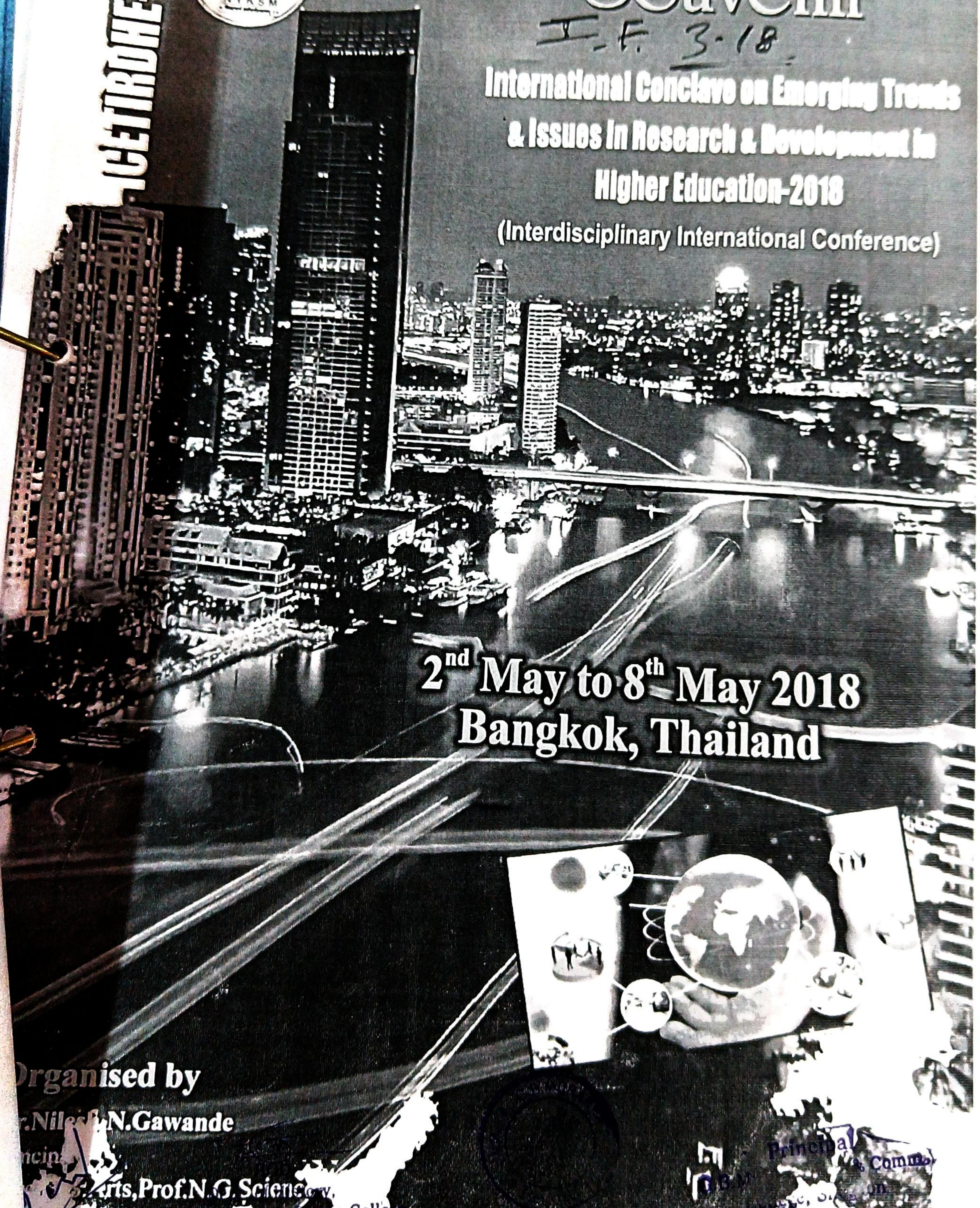

2nd May to 8th May 2018
Bangkok, Thailand

Organised by
Dr.Nilesh N.Gawande
Principal
...Arts, Prof.N.G. Science ... Arts & Comm. College
Shegaon

Principal
... & Comm. College, Shegaon

21	An Introduction To *Inovo* Technology	R. P. Limsay	12
22	National Network For Veterinary Colleges In India: An Evaluative Study With Reference To Veterinary College Libraries In India	U.S. Jadhav, Suresh Jange	12
23	Citation Analysis Of Ph.D. Theses In Botany Submitted To Marathwada Agricultural University, Parbhani During 2003 To 2012	Sanjay Wagh, Nilesh Gawande, Rasika R. Wadalkar	13
24	Human Resource	V. M. Dehankar	13
25	Contribution Of Nalanda University In Higher Education	Rajesh V Chaurpagar	14
26	Organized Crime Versus State Making As Organized Crime	Bharat S. Jadhao	14
27	Antimicrobial Activities Of Some N-Galactopyranosylthiocarbamates	Prashant R. Mahalle	15
28	Development And Status Of Library Consortia In India	Gajanan B. Ghayal	15
29	Importance Of Music In Human Life	Poornima S. Diwase	16
30	Impact Of Human Resource Management On Organizational Performance	Avinash Suresh Meherkar	17
31	Globalization & Education	Sagar S. Gawai	18
32	An Analytical Study of Strategies Leadership and Organizational Effectiveness in Energy and Power Sectors in India with reference to National Thermal Power Corporation Limited(NTPC)	Sunil Wasudeo Mamalkar	18
33	Effect Of Acid Rain On Seed Germination	S. G. Sagane, S. R. Nagmote, P. R. Gaikwad, R. G. Jadhao	19
34	Arvind Adiga: A Representation of Indian Reality	Sachin R.Gawai	19
35	Synthesis and optical analysis of Eu^{3+} and Dy^{3+} activated $MgPbAl_{10}O_{17}$ Phosphor for solid state lighting	V.R.Panse, S.K. Vyawahare, S.J.Dhoble, N.S.Kokode, Vijay Singh	20
36	Climate Change Effect on Biodiversity: A Review and Identification of Key Research Issues	Shyam S. Khinchi	20
37	Climate Change and Health: Why Should India is Concerned?	Meenu Tanwar	21
38	Quest for Identity in BharatiMukharjee*s Jasmine	B.W. Somatkar	22
39	Globalization and Human Rights	R. G. Suralkar	22
0	Transformation of higher education and Role of Libraries	Jagdish Narharrao Kulkarni	23
41	Prospect of E-learning in Indian Higher Education: Trends and Issues	DevendraBhongade, Yogesh M. Sarode	23
	नागपुर प्रांताची ऐतिहासिक पार्श्वभुमी	आर.पी.झनके	24
	आंध जमातीच्या लोकगीतातील नव्या जाणीवा	एम एम. नांदुरकर	24
	आधुनिक मराठी कवितेतील काव्यजाणिवा...	शोभा रोकडे	25

HOD
Dept. of History,
Murarka A[illegible] & Comm. College
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON

Principal
G.B.M[illegible] Arts & Comm.
College, Shegaon

Citation Analysis of Ph.D. Theses in Botany Submitted to Marathwada Agricultural University, Parbhani during 2003 to 2012

Sanjay Wagh[1], Nilesh Gawande[2], Rasika R. Wadalkar [3]

[1] Sant Gadge Maharaj Mahavidyalay, Walgaon, Maharashtra

[2]Late B S Arts, Prof. N G Science & A G Commerce College, Sakharkherda

[3]Research Scholar

Email:sanjaynwagh@gmail.com

Abstract

The paper presents citation analysis of Ph.D. theses submitted in the subject Botany during 2003 to 2012. The study is based on the 2478 citations. The study present analysis of citations on the basis of forms of literature, country wise scattering,authorship pattern and chronological distribution . the study revealed that journals are the dominant source of information and joint authorship prevails in the citations

Human Resource Management

V. M. Dehankar

G.B. Murarka, College, Shegaon, Dist Buldana

Email: chetanshegaon@gmail.com

Abstract

Human resource management outline the importance of HRM and is different function in an organization. It examines the various HR processes that are concerned with attracting, managing, motivating and developing employees for the benefit of the organization.

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

2018-19

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Maharashtrachi Sankrutik **Sfurti Sthane – Kille**	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Rsearch Journey	April, 2019	ISSN-2348-7143 Impact Factor 6.261	www.researchjourney.net

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOW ASSOCIATIONS
RESEARCH JOURNEY
INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

24 APRIL 2019

SPECIAL ISSUE 182 (B)

NCCLIST - 2019

IF 6.261

National Conference
on
Contemporary Innovations in Library and Information Science, Social Science and Technology for Virtual World
(NCCLIST-2019)

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm College
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Contemporary Innovation in Language & Literature

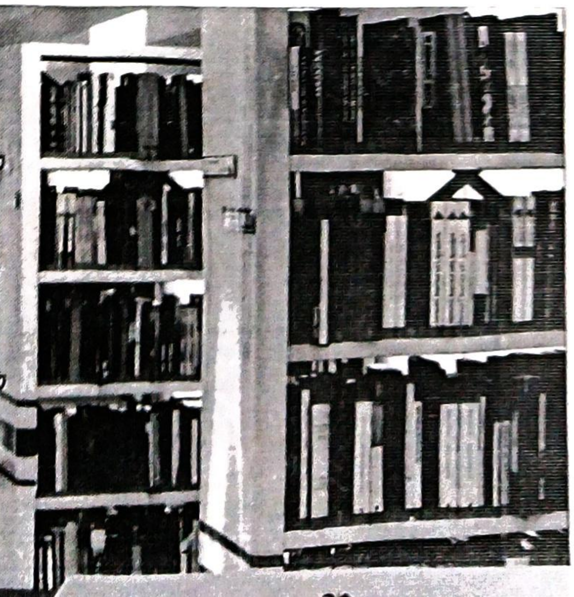

Guest Editor
Dr. Nilesh N. Gawande
Principal,
Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Executive Editor
Mr. Prakash S. Kolhe
Librarian,
Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. Dhangar
Yeola, Dist. Nashik (MS), India

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 182 (B)- Contemporary Innovation In Language & Literature
UGC Approved Journal

ISSN : 2348-7143
April-2019

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	सावरकरांचे भारताच्या स्वातंत्र्यआंदोलनातील योगदान	डॉ.गणेश पवार	07
2	शालेय विद्यार्थ्यांच्या आहारात पोषण आहार योजनेची भूमिका एक अर्थशास्त्रीय विश्लेषण	डॉ.नीलम छगाणी	09
3	भारतीय स्वातंत्रलढ्यातील शेतकऱ्यांची आंदोलने	डॉ.निलय देशमुख	13
4	प्राचीन भारतीय युद्धनीती	डॉ.ओ.म.गजभिये	17
5	आधुनिक भारताच्या जडणघडणातील महिला एक ऐतिहासिक दृष्टीक्षेप	डॉ.प्रमोद चव्हाण	23
6	विदर्भाच्या इतिहासात चंद्रपूरचे राजकीय महात्म्य	डॉ.आर.पी.झनके	26
7	२१ व्या शतकात ग्रंथपालासमोरील आव्हाने	डॉ.साधना सातव	28
8	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे धार्मिक धोरण	डॉ.एस,एन.तुरुकमाने	31
9	महाराष्ट्राची सांकृतिक स्फूर्तीस्थाने - किल्ले	डॉ.विलास ढेहनकर	34
10	स्थापत्याचा खजिना : वाल्लाळपुरचा किल्ला	डॉ.विपिन राठोड	38
11	आधुनिक कविता आणि केशवसुत	प्रा.गणेश काकडे	40
12	पक्षांतराचा भारतीय राजकारणावरील परिणाम	प्रा. लक्ष्मण शिराळे	44
13	जागतिकीकरण, तंत्रज्ञान आणि मराठी भाषा	मंदा नांदुरकर	49
14	पवनारची वैदर्भीय इतिहासातील मध्ययुगीन वाटचाल	सतिष इंगळे	53
15	लोकानुकंपाचा दोन दशकांचा वाङ्मयीन प्रवास (१९८६ ते २००७)	प्रा.मुकेश सरदार	56
16	महिला आणि भारतीय कायदे	प्रा.एन.आर.भिंगारे	59
17	बौद्धिक संपदा आणि भारतातील अधिकार	डॉ.प्रविण चंद्रगिरीवार	62
18	माता बाल आरोग्य व सामाजिक पोषण कार्यक्रम	प्रा.पल्लवी देशमुख	66
19	कुष्ठरोगी पुनर्वसनाच्या समस्येचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा. पुरुषोत्तम बांडे	70
20	पश्चिम विदर्भ ग्रामीण क्षेत्र विकासातील आव्हाने	प्रा.अरुण घायाळ	74
21	गर्भावस्थेत महिलांनी घ्यावयाची काळजी	प्रा.मीनल गावंडे	76
22	जागतिकीकरण आणि मराठी कवितेतील उपहास-उपरोध	प्रा. सागर गवई	80
23	पर्यावरण संतुलनामध्ये अमरावती जिल्ह्यातील नगरपरिषदांची उदासीनता	प्रा.संजय देशमुख	83
24	भारतातील प्रादेशिकतेची समस्या-एक चिंतन	प्रा.लक्ष्मण शिराळे	86
25	२०१० नंतर झालेल्या निवडणूक सुधारणा	प्रा.विलास टाले	91
26	त्यागमूर्ती रमाबाई आंबेडकर	प्रा.विनय तायडे	96
27	प्रधानमंत्री ग्राम सडक योजनेचे मेळघाटच्या विकासात योगदान	प्रा.अंकुश तुरखडे	99
28	भारतीय लोकसभेचे कामकाजाचे नियम व स्वरूप	प्रा.अतुल नारायण खोटे	103
29	वारकरी साहित्याची मीमांसा	गणेश सावजी	108
30	आदिवासी लोकगीतातून व्यक्त होणारी स्त्री जीवन	प्रा.रेखा आढाव	113
31	नाथ परंपरेची थोरवी	डॉ.श्रीहरी पितळे	118
32	वाचनकला - उणिवांचा शोध व उपाययोजना	सौ.विजयश्री सावजी	121
33	संत एकनाथ व भारुड	प्रा.शशिकांत काळे	127
34	फुले आंबेडकर क्रांतीतील सर्वसमावेशकता	प्रा. संतोष जाधव	131
35	बचत गटांची महिला सक्षमीकरणात क्रांतीकारी भूमिका	तृप्ती महाजन	139

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist.Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 182 (B)- Contemporary Innovation In Language & Literature
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
April-2019

महाराष्ट्राची सांस्कृतिक स्फुर्तीस्थाने: किल्ले

डॉ. विलास एम. डेहनकर
जी. बी. मुरारका कॉलेज, शेगाव, जि. बुलडाणा
vilasdehankar23@gmail.com
Mo. 8830705056

प्रस्तावना:

महाराष्ट्रातील जागतिक वारसाप्राप्त पर्यटन स्थळांना उत्तेजन देण्यासाठी शासनाने सन २०११ हे वर्ष 'पर्यटन वर्ष' म्हणून घोषीत केले आहे. यात 'निसर्गपर्यटन' व 'दुर्गपर्यटन' यांनाही चालना देण्यात येत आहे. देशातुनच नव्हे तर परदेशातुनही पर्यटक महाराष्ट्रात यावेत, येथील विविध स्थळांना भेटी द्याव्यात, आनंद मिळवावा आणि पर्यायाने पर्यटन व्यवसायाला भरभराट यावी सर्वतोपरी प्रयत्न करण्यात येत आहे.

निसर्गाने सौंदर्याची मुक्तहस्ते उधळण केलेली भुमी म्हणुन महाराष्ट्र ओळखले जाते. साहित्य, संस्कृती, कला, अर्थकारण, राजकारण, समाजकारण अशा प्रत्येक क्षेत्रात अनमोल ठसा उमटविणारे महाराष्ट्र देशाचा मुकुटमणी म्हणुन सुध्दा ओळखले जाते. पश्चिमेला अरबी समुद्राच्या हातात हात घालून पसरलेल्या उंच आणि अथांग अशा सह्याद्रीपर्वताच्या रांगा, पुर्वेला घनदाट जंगलांनी सजलेली धरणीमाता, उत्तरेला सातपुड्याच्या पर्वतराजी आणि दक्षिणेला पसरलेला नयनरम्य कोकण अशी नयनरम्य सृष्टीसौंदर्याची उधळण झालेली ही महाराष्ट्र भुमी जगाच्या पाठीवर ठळकपणे उठुन दिसते.

किल्ल्यांसंबंधीची माहिती वेगवेगळ्या ग्रंथांमधुन तसेच पुराव्यांद्वारेही मिळते. या माहितीनुसार किल्ल्यांची प्राचीनता दिसुन येते. प्राचीन नोंदीमध्ये किल्ल्यांची उभारणी राज्याच्या संरक्षणासाठी व प्रदेशाच्या रक्षणासाठी केल्याचे दिसुन येते. वैदीक काळात किल्ल्यांचा उल्लेख पुर म्हणून केला आहे. म्हणजे त्यावेळीही किल्ले अस्तित्वात होते. रामायण काळात रावणाच्या लंकेच्या वर्णनामध्ये तिच्या तटबंदीचे, बुरूजांचे तसेच वेशींचे वर्णन आहे. तसेच महाभारत काळातही कुट युध्दाच्या वर्णनामध्ये किल्ल्यांचे महत्व आणि उपयोग सांगितले आहे. म्हणजे रामायण महाभारत काळातही किल्ल्यांना विशेष स्थान होते असे आढळते. किल्ल्यांचा उल्लेख पुराणांतही आहे. याशिवाय चाणक्याने आपल्या अर्थ शास्त्र या ग्रंथातही किल्ल्यांचे महत्व विषद केले आहे. राज्याच्या सरहद्दीवर सर्व दिशेला मजबुत किल्ले असावेत. औदक (जलदुर्ग), पार्वत (गिरीदुर्ग), धानवन (भुईकोट) व वनदुर्ग असे प्रकार सांगुन किल्ल्यांची विस्तृत माहिती चाणक्याने दिली आहे.

किल्ले हे महाराष्ट्राचे भुषण आहे. महाराष्ट्र हा किल्ल्यांचा देश आहे. महाराष्ट्रात नांदलेल्या अनेक राजवटींनी महाराष्ट्राच्या भुमीमध्ये किल्ले उभारले आहेत. हे किल्ले सातवाहन, वाकाटक, चालुक्य, हैदय, सैंद्रक, बहमनी, मोगल, आदिलशहा, मराठे, गोंड, इंग्रज, पोर्तुगीज अशा वेगवेगळ्या राजवटींमध्ये आणि कालखंडांमध्ये बांधलेल्या या किल्ल्यांची संख्याची महाराष्ट्रामध्ये लक्षणीय आहे.

महाराष्ट्रामध्ये असलेल्या किल्ल्यांमध्ये आज जलदुर्ग, गिरीदुर्ग, वनदुर्ग या प्रमुख प्रकारचे किल्ले आढळुन येतात. या किल्ल्यांची वैशिष्ट्ये त्या त्या भुभागातील परिस्थितीला अनुरूप असल्याचे दिसुन येते. शिवकालीन इतिहासामध्ये किल्ल्यांना अनन्यसाधारण महत्व प्राप्त झाले. या किल्ल्यांचा उपयोग करून नविन किल्ले बांधुन छत्रपती शिवाजी महाराजांनी स्वतंत्र राष्ट्राची उभारणी केली. छत्रपतींकडे ३६० किल्ले ताब्यात असल्याची नोंद आहे. शिवरायांचा जन्म शिवनेरी किल्ल्यावर झाला. तोरणा किल्ला ताब्यात घेउन स्वराज्याची मुहुर्त मेढ रोवली. राजगड किल्ला बांधुन तेथे पहिली राजधानी स्थापन केली. स्वराज्याचा विस्तार वाढल्यावर

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm. College
Shegaon
G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist. Buldhana
Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

ISSN : 2348-7143
April-2019

रायगडाची बांधणी करून त्यावर राज्याभिषेक केला. आणि रायगडावरच चिरविश्रांती घेतली. यामुळे 'शिवाजीराजे म्हणजे किल्ले व किल्ले म्हणजे शिवाजीराजे असे समिकरण रूढझाले. यावरून छत्रपती शिवाजी राजांच्या संपुर्ण आयुष्यात किल्ल्यांना अतिशय महत्व असल्याचे प्रामुख्याने दिसुन येते.

महाराष्ट्रात निर्माण केली गेलेली ही किल्ले आज आपली स्फूर्तीस्थाने असुन त्यांच्या यशोगाथा आजही आपल्याला रोमांचित करतात. विशेषत: जलदुर्ग महाराष्ट्राशिवाय इतर कोठल्याही राज्यामध्ये नाहीत हे किल्ले सागरकिणारी तसेच खाडीच्या मुखावर बांधण्यात आले. या किल्ल्यामुळे आरमार व व्यापारी जहाजांना नांगर टाकण्यासाठी सुरक्षितता मिळावी. अशा किल्ल्यांची एक भक्कम साखळी निर्माण झाल्यामुळे समुद्रावर चाचेगिरी करणाऱ्यांना आळा बसला.

- **काही ऐतिहासिक किल्ले :**

प्राचीन काळापासुन महाराष्ट्रात आपल्या ऐतिहासिकतेचा ठसा उमटविणारे काही महत्वपुर्ण किल्ल्यांचा संक्षिप्त इतिहास खालीलप्रमाणे दृष्टीस येतो.

१. सिंधुदुर्ग :

हा जलदुर्ग प्रकार असुन सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील मालवणच्या सागरामध्ये दिमाखाने उभा आहे. छत्रपती शिवरायांनी येथील बेटाची पाहणी करून आसपास खडकांची टोके वर आलेली सागरातुन येणाऱ्या जहाजांना जायबंद घालण्यासाठी महत्वाची वाटली या नैसर्गिकतेमुळे आपले आरमार लहान असले तरी ते सुरक्षित राहु शकेल या विचाराने शिवरायांनी किल्लेबांधणीस प्रारंभ केला.

सर्व शिवकालीन किल्ल्यांचे दरवाजे जसे तटबंदीत बेमालुमपणे लपविलेले असनात. तसाच हाही दरवाजा आहे. वेड्यावाकड्या कमानदार वळणानंतर आपणास मख्य दरवाजाचं दर्शन होते. मालवण शहराकडे तोंड असलेला हा दरवाजा गोमुख बांधणीचा असुन पूर्वाभिमुख आहे. दरवाजावर मोठे घुमटासारखे देउळ आहे. त्यात फक्त पादुका व शिवलींगे कोरले आहे. दरवाजा पार केल्यावर दोन्ही बाजुला पहारेकऱ्यांच्या देवड्या आहेत. मंदिराच्या समोरून तटबंदीवर चढायला जीना आहे. याद्वारे नगारखान्याच्या दालनात जाता येते. तटबंदीत अख्या महाराष्ट्राने किंवा आपल्या देशाने गौरवाने जतन करावी अशी गोष्ट आहे. ती म्हणजे प्रत्यक्ष छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या उजव्या हाताचा आणि डाव्या पायाचा ठसा किल्लेबांधणीच्या वेळी महाराजांनी किल्ल्याला भेट दिली असता हाताचे व पायाचे ठसे उमटले ते गवंड्याने जतन केले.

किल्ल्यामधील पायरस्ता सिमेंट कॉंक्रिटने बांधलाय या रस्त्यावर चालतांना डाव्या हाताला दोन शेंडे असलेला अतिदुर्मिळ असा माड दिसतो. किल्ल्यातील शिवमंदिराच्या वरच्या सज्जातुन खाली पंधरा फुट खोलवर असलेला गाभारा दिसतो. या गाभाऱ्यात या गाभाऱ्यात शिवलिंगाची स्थापना केलेली आहे. पश्चिम तटबंदीजवळ दर्याबुरूज आहे. या बुरूजाजवळ किल्ल्याला लागणारं शिसं वितळवलं जाई पाच खंडी शिसं या किल्ल्यांच्या पायासाठी वापरलंय. या बुरूजाच्या शेजारीच एक कोरडा पडलेला तलाव दिसतो.

सिंधुदुर्ग या किल्ल्याची बांधणी करण्यासाठी महाराजांनी सुरत लुटुन आणलेली संपत्ती वापरली. या किल्ल्यासाठी अंदाजे एक कोटी होन खर्च झाले. पाचशे पाथरवट, २०० लोहार, १०० पोर्तुगीज व ३००० मजुर तीन वर्षे कार्यरत होते. तेव्हा इ. स. १६६७ मध्ये हा चार किलोमीटर घेराचा नागमोडी तटबंदीचा किल्ला तयार झाला. इथल्या तटबंदीवर चढण्यासाठी पंचेचाळीस ठिकाणी जीने आहेत. पश्चिम तटबंदीजवळ छोटासा वाळुचा किनारा आहे. ही राण्यांच्या समुद्रस्नानाची जागा असल्यामुळे तिला राणीचा वेदीका असं म्हणतात. आज

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon
G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist. Buldana
Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.,
College, Shegaon

ISSN : 2348-7143
April-2019

ही पश्चिमेकडील तटबंदी खिळखिळी झाली आहे. सागराच्या धडकत्या लाटांनी गेले गार्डनिनशे वर्षे ताठ उभ्या असलेल्या या किल्ल्यांचं कौतुक बहुतेक इतिहासकारांनी केलंय.

२. सामानगड:

कोल्हापुरच्या समोर घाटमाथ्यालगत असलेल्या कोकणचं हिरवं सौंदर्य आणि घाटावरची थंड हवा असलेल्या गडहिंग्लज गावाजवळ एक वैशिष्ट्यपुर्ण डोंगर आहे. या डोंगराच्या बहुतेक बांधकामे जमिनीखाली आहेत. या डोंगरावरच सामानगड वसलाय. या डोंगराच्या दोन भागांमध्ये आपल्याला अवशेष दिसतात एका भागात किल्ला तर दुसऱ्या भागात मंदीर आहे. मंदिराच्या गाभाऱ्यात मारूतीची मुर्ती लक्षवेधनारी आहे. मंदिराच प्रवेशद्वार छोटस आहे. मंदिरात शिवलींगावर पितळी मुखवटा असुन त्यावर फणाधारी नागाची पितळी मुर्ती रेखीव आहे.

सामानगड हा किल्ला निश्चितपणे किती प्राचीन आहे हे गुढ असलं तरी छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळात ते एक महत्वाचं ठिकाण होतं. या किल्ल्याच्या आसपास असलेल्या आसपास असलेल्या वल्लभगड, मच्छिंद्रगड, रांगणा, महिपालगड, गंधर्वगड या किल्ल्यांना येथुन शस्त्रसाठा, दारूगोळा आणि अन्नधान्याची रसद पोहचविली जायची. म्हणुनच या किल्ल्याला सामनागड असे नाव पडले. १० चौ. कि. मी. असलेल्या या किल्ल्यासमोर शेजारी शेजारी दोन टेकड्या दिसतात. किल्ल्याच्या अंतर्गत भागात प्राचीन वाडा व गुहा बघुन मन थक्क होते. गडाच्या दुसऱ्या टोकाशी जमिनीखाली उतरत गेलेल्या अरूंद पायऱ्या आहेत. दोन्ही बाजुंनी जांभ्या दगडाच्या सरळसोट तासलेल्या भिंती अन मध्ये दगडात कोरलेल्या सुबक पायऱ्या. थोड्याश्या पायऱ्या उतरल्या कि दगडी कमान व तेथुन उजवीकडे वळणारी वाट चालुन गेल्यावर चक्क पाणी दिसतं. म्हणजे एक अप्रतिम बांधणीची विहीर दिसते. या सातकमानीच्या विहीरीजवळ एक झोपडीवजा मंदिर असुन त्यात अष्ठभुजा देवीची एक पाषाणमुर्ती आहे.

सामानगडामधील कैदखानाही प्रशस्त असुन कैद्यांना झोपण्यासाठी दगडी ओटे कोरलेले आहेत. कैदखान्यातुन वर आल्यावर गडाच्या तटबंदीचे काही अवशेष दिसतात. काही तटबंदीच्या भिंतीत झाडांनी आपली मुळे घट्ट केली आहेत. जमिनीच्या खाली एकसंघ जांभ्या दगडात कोरलेला सामानगड आपल्यागुढ इतिहासावर प्रकाश टाकण्याच्या अपेक्षेत आहे.

३. नळदुर्ग :

उस्मानाबाद जिल्ह्यातील तुळजापुर तालुक्यात नळदुर्ग येथे स्थित असलेला हा किल्ला इ. स. १५६१ मध्ये आले आदिशहाच्या काळात बांधला असावा. वैशिष्ट्यपुर्ण व अत्यंत जुना असा हिंदूस्थानातील महत्वपूर्ण किल्ला असुन जवळपास पाच ते सात किलोमीटर परिसरात व्यापलेला आहे. विशेषत: नैसर्गिक रित्या किल्ल्याच्या मधुन वाहत आलेल्या नदीच्या प्रवाहाच्या निसर्गरम्य काठावर हा किल्ला उभा आहे. हा भुईकोट प्रकाराचा किल्ला असुन त्याची तटबंदी मजबुत अशा दगडी चिऱ्यांनी केली आहे. किल्ल्यांचे प्रवेशद्वार म्हणजे हुबेगुल अशा नक्षीकालाचा उपयोग संकटकाळी शत्रुने लावलेल्या आगीपासुन दरवाजे संरक्षण करण्यासाठी होते. त्यावर आणीदार खीळे हे हत्तीच्या घडकेने दरवाजा उघडला जाउ नये अशी व्यवस्था आहे. याशिवाय किल्ल्यात हजारशेट्टी दरवाजा, पाणी महल दरवाजा, रमणादरवाजा, हत्तीदरवाजा, पनघाट दरवाजा इत्यादी दरवाजे आहेत.

किल्ल्यातील विविध वास्तुमध्ये राजवाडा सध्या भग्न अवस्थेत असुन फार सुंदर असावा असे वाटते. मुख्य दरवाजापासुन पुढे जामा मशिद ही इब्राहीम आदिलशहाने बांधली. बोरी नदीच्या एका वळणावर बांधलेली

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

बारादरी ही वास्तु स्थापत्य कलेचा उत्कृष्ठ नमुना आहे. नदीच्या पूर्वेचा भाग हा मक्कली तट म्हणून ओळखला जातो. याशिवाय किल्ल्यात रणमंडळ व परकोट याला छोटा किल्ला म्हणून संबोधले जाते. येथे सैन्याला प्रशिक्षण देत असावेत तसेच किल्ल्यात पाणीमहल नावाची सुंदर वास्तु आहे. किल्ल्यातील हे सर्वात प्रेक्षणीय स्थळ आहे. अत्यंत सुंदर, मजबुत व आल्हाददायी हा महाल आहे. या महालात आतील बाजुस सुंदर कोरीवकाम, देखणे बांधकाम असुन निसर्गरम्य सौंदर्याचा आस्वाद घेता येतो. महालात मोठ्या कमानी व खिडक्या आहेत. इ. स. १०२२ मध्ये सुलतान इब्राहीम आदिलशहा दुसरा याने ही वास्तु बांधल्याची माहिती येथील फरशी शिलालेखांवरून समजते. महालाच्या शेजारीच पाणचक्कीवर चालणारी एक पिठाची गिरणी असून तिचा उपयोग किल्ल्यातील सैनिकांना धान्याचे पिठ तयार करण्यासाठी होत असावा.

किल्ल्याच्या पश्चिम व दक्षिण बाजुने खंदक व उत्तर पूर्वबाजुस निसर्गनिर्मीत नदी अशी किल्ल्याच्या चारही बाजुने संरक्षणाची सोय करण्यात आलेली आहे. किल्ल्याच्या भक्कम पणात चालुक्य, बहामनी, आदिलशहा इत्यादी राजवटींनी ताबा राखला जातो. किल्ल्याची भिंत ओलांडुन जोडकिल्यात जाता येते. त्याची तटबंदी अत्यंत मजबुत आहे. जोडकिल्याचा उपयोग बहुतेक दुय्यम संरक्षण फळी म्हणुन केला जात असावा.

सारांश:

किल्ला हा वास्तुपकार इतिहासात प्राचीन काळापासुन चालत आला आहे. प्राचीन इतिहासात किल्ले हे संरक्षणाचे माध्यम म्हणून महत्वाचे आहे. त्यामुळे बहुतेक नगराजवळ किल्ले आढळतात. महाराष्ट्रात वनदुर्ग, जलदुर्ग, भुदुर्ग, गिरीदुर्ग हे किल्ल्यांचे प्रकार आहेत. बहुतेक किल्ल्यांवर कोरीवकाम आढळते. स्थापत्यशास्त्राच्या दृष्टीने वरील पाचही किल्ले वैशिष्ट्यपूर्ण आहेत. त्यांवरून दुर्गभटकंतीचे मानसशास्त्र व व्यवस्थापन याविषयी आकलन होते. महाराष्ट्रातील या सर्व किल्ल्यातील वास्तू आज बहुतांश अवशेष रूपाने शिल्लक आहेत. बऱ्याच किल्ल्यांची तटबंदी सुस्थितीत आहें. या प्राचीन वास्तुचे जतन करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे भारतीय वास्तूकला, स्थापत्यकला व संस्कृतीचा वारसा जपण्यास मदत होते.

संदर्भ ग्रंथ :

१. गुणजी मिलींद — गुढ व रम्य महाराष्ट्र, राजहंस प्रकाशन, पुणे.
२. महाराष्ट्र शासन — लोकराज्य, एप्रिल २०११
अ) चिखलदऱ्याचे अद्भुत सौंदर्य — पृष्ठ क्र. १६
ब) इथे देशीचे गडकिल्ले — प्रमोद मांडे
३. डॉ. आगलावे प्रदिप — सामाजिक संशोधन पध्दतीशास्त्रे व तंत्र, श्री. साईनाथ प्रकाशन, धरमपेठ, नागपुर
४. डॉ. वक्काणी नि. आ. — आधुनिक विदर्भाचा इतिहास, मंगेश प्रकाशन, नागपुर

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

2019-20

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Dr Baba Saheb Ambedkar Yanche Shikshan Vishayak Drushtikon	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Rsearch Journey	Jan.,2020	ISSN-2348-7143 Impact Factor 6.261	www.researchjourney.net
Bitish Kalkhandatil Bhartiya Hastoudyogavaril Arthik Prabhav	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Vidyawarta	Feb.,2020	ISSN-2319-9318 Impact Factor 7.041	www.vidyawarta.com
Gramgitetil Udyogshilata	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Ajanta Prakashan	March, 2020	ISSN-2277-573Q Impact Factor 6.399	www.sjifactor.com
Stri Vishayak Adhikarat Fule, Sahu, Ambedkar Yanche Yogdan	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History	Rsearch Journey	Mar.,2020	ISSn-2348-7143 Impact Factor 6.261	www.researchjourney.net

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Impact Factor – 6.625 ISSN – 2348-7143

I.F.

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International Multidisciplinary E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January-2020 Special Issue – 217 (B)

IMPACT OF VALUES BASED ON M.K.GANDHI, PT. J. NEHRU, DR. B. R. AMBEDKAR & DR. PANJABRAO DESHMUKH'S PHILOSOPHIES IN PRESENT SITUATION

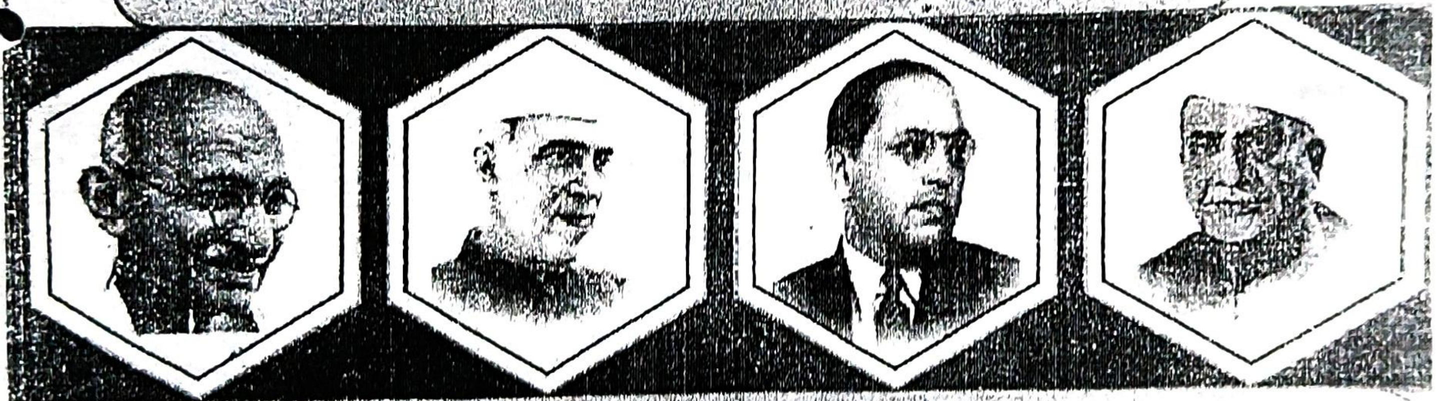

Guest Editor:
Dr. Rameshwar M. Bhise,
Principal,
Shri Shivaji College of Arts, Commerce and Science,
Akola [M.S.] INDIA

Hon. Sheshraoji S. Khade,
Secretary,
Shri Shivaji Education Society, Amarawati

Chief Editor:
Dr. Dhanraj T. Dhangar

Executive Editor of the issue:
Dr. Jivan H. Pawar
Dr. A. S. Raut
Dr. G. V. Korape
Dr. Sanjay J. Tidke
Dr. Ananda B. Kale,
Dr. S. D. Thorat

20-12-20

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm. College, Shegaon

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College, Shegaon

अकोला

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Impact factor 6.62

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

12	महात्मा गांधींचे अहिंसेसंबंधीचे विचार	प्रा.अरुण मुकुंदराव शेळके राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख शंकरलाल खंडेलवाल महाविद्यालय,अकोला	
13	महात्मा गांधींचा मानवतावादी विचार	डॉण्श्रीकृष्ण काकडे मराठी विभाग शंकरलाल खंडेलवाल महाविद्यालयएअकोलाए444002ए	
14	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सांस्कृतिक योगदान	प्रा. दिवाकर सदांशिव सरस्वती कला महाविद्यालय, दहिहांडा, जि. अकोला	
15	सद्य परिस्थितीवर एम के गांधी यांच्या तत्वाज्ञानात्मक मुल्यांचा प्रभाव	कल्याणी वि.मंडलिक	Fee Paid Dt.17.01 .2020
16	आधुनिक काळात गांधीजीच्या विचारांची प्रासंगिकता	प्रा. डॉ. रमेश गुलाबराव सुरळकर	
17	VALUE EDUCATION THROUGH INDIAN CULTURE	Dr. Amit S. Tankar (Librarian) Shri. Dr.R.G.Ratod Arts and Science College ,Murtizapur.Dist.Akola. Mobile No. : 09552375415.	
18	महात्मा गांधीजीचे मुल्यधारीत शिक्षण विचार –चिकित्सक विश्लेषण	प्रा. डॉ. सुभाष शकंरराव पवार कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वरवट बकाल, जि. बुल–सजयाणा मो. नं. 9423721646	
[redacted]	[redacted]	[redacted]	

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist.Buldana

Principal
G.B.M[illegible] Arts & Comm.
College, Shegaon

Dr.Umesh Ghodeswar documents 21st Jan.2020

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा शिक्षण विषयक दृष्टीकोण

प्रा. डॉ. विलास एन ढेहनकर

ग. भि. मुरारका महाविद्यालय,

शेगांव, जि. बुलढाणा ४४४२०३

इ. मेल आयडी : vilasdehankar23@gmail.com

सारांश :–

मुल्यशिक्षण ही काळाची गरज असुन ती जीवनप्रणली व्हावी अशी अपेक्षा आहे. मानवी मुल्य हे असे विधायक वर्तन आहे की ज्यातून व्यक्ती विकास, समाज विकास व राष्ट्रविकास निर्माण होवू शकतो. भारतीय संस्कृती, इतिहास, समाज सुधारक व तत्ववेत्ते यांचे बहुमूल्य विचार हा मुल्यशिक्षणाचा ठेवा आहे. तो एका पिढीतून दुसऱ्या पिढीत संक्रमित व्हावा लागतो. तेव्हा कोठे मुल्यधारीत समाज निर्मिती होत असते. त्या दृष्टीने विचार करता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा शिक्षण विषयक दृष्टीकोण महत्वाचा ठरतो.

प्रस्तावना :–

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपली संपूर्ण हयात अस्पृश्यता व जातीवाद याच्या निवार्नाथ घालविली. भारतातील हजारो वर्षापासुन दुर्लक्षित असलेला दलित वर्ग यांना शिक्षण मिळाले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह होता. शिक्षणाबाबत त्यांचा विधायक व रचनात्मक दृष्टीकोण होता. शिक्षण हा सामाजीक, आर्थिक व राजकीय क्रांतीचा मुलाधार आहे असे ते मानतात. शिवाय शोषण मुक्तीचा तो एक मार्ग आहे. शिक्षणातून माणुस घडत असतो. तसेच शिक्षण म्हणजे ज्ञान व प्रज्ञा यांचा सुरेख संगम होय असे ते मानतात. [१] लोकशाही बळकट करण्यासाठी सुशिक्षित समाजाची अत्यंत गरज आहे. त्यासाठी शिक्षित व मुल्याधिष्ठीत समाजाची निर्मिती शिक्षणातून झाली पाहीजे.

प्राथमिक शिक्षणाबाबतचे विचार :–

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मते प्राथमिक शिक्षणाचा प्रसार राष्ट्रीय दृष्टया अत्यंत महात्वाचा आहे. प्राथमिक शिक्षणाचा सर्वत्र प्रसार हा राष्ट्रीय प्रगतीचा पाया आहे. त्यामुळे हा प्रश्न लोकांच्या इच्छेवर सोपवू नये. त्यासाठी सक्तीच्या कायद्याची गरज आहे. इंग्रजाच्या शिक्षणविषयक धोरणावर डॉ. आंबेडकर संतुष्ट नव्हते. इ. स. १९१६ पासुन १९२३ पर्यंत शिक्षणाची आकडेवारी पाहाता, शिक्षणावरील खर्चात १०० टक्के वाढ झाली. मात्र विद्यार्थ्यांच्या संख्येत २९ टक्केच वाढ झाली. तर वरच्या वर्गात पर्यंत ही टक्केवारी कमी होवून १८ टक्कयांपर्यंत आली. [२] शिक्षण विषमता दुर करण्यासाठी सामाजिक व आर्थिक दृष्टया मागासलेल्यांना सवलती देवून इतरांच्या बरोबर समान पातळीवर आणले पाहिंजे. निरक्षरता नष्ट करणे हे सरकारचे प्राथमिक आणि पवित्र कर्तव्य आहे.

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

VIDYAWARTA®
Peer Reviewed International Refereed Research Journal
Special Issue- February- 2020
(Vol- I)

I.F. 7.041

Sahakar Maharshi Late Bhaskaarrao Shingne
Smruti Arogya and Shikshan Prasarak Mandal's

SAHAKAR MAHARSHI LATE BHASKARRAO SHINGE ARTS COLLEGE,

KHAMGAON, DIST.BULDHANA (M.S.)

(Affilliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.)

2019-20

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

G.B.MURARKA COLL. COMM. SHEGAON Dist Buldana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

• Organizes •

One Day Inter Disciplinary National Conference on

HUMANITIES, CULTURE AND SOCIETY

26) अण्णाभाऊ साठे यांच्या पोवाडे व लावणीतील मानवतावादी दृष्टिकोन
डॉ. विष्णू नामदेव लांडे, वाशीम ||87

27) वास्को डी गामा : साहशी पोर्तुगीज खलाशी
प्रा. ज्ञानेश्वर दामोधर वारंगे, घांदूरबाजार ||89

28) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सांसदीय लोकशाहीसंबंधी विचार
डॉ. सुनिता मनवर, शेंदुरजना (अढाव) ||91

29) ब्रिटीशांचे भारतातील आर्थिक शोषणांचे धोरण व त्यांच्या अवस्था
प्रा. डॉ. वाय. एस. माहुरे, घाटंजी ||93

30) संस्कृती रक्षण काळाची गरज
प्रा. डॉ. गोकुल एस. डामरे, शेगांव ||95

31) भारतीय समाजावर परिकिय हल्यांचा प्रभाव
श्री. विनोद उखर्डा धर्माळ, बुलडाणा ||97

32) ब्रिटीशांचा भारतातील शेतीच्या व्यापारीकरणावरील आर्थिक प्रभाव
डॉ. सुभाष एस. पवार, बुलडाणा ||100

33) ब्रिटीश कालखंडातील भारतीय हस्तोद्योगांवरील आर्थिक प्रभाव
प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर, बुलडाणा ||103

34) इतिहालेखनात सबाल्टर्न इतिहासलेखन प्रवाहाचे महत्त्व
कु. भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे, अमरावती ||105

35) ब्रिटीश वऱ्हाड प्रांतातील स्त्री विषयक सामाजिक सुधारणांचा प्रारंभ
प्रा. डॉ. भास्कर शा. वझिरे, अकोला. ||109

36) विदर्भातील आद्य ग्रंथालय - बाबुजी देशमुख ग्रंथालयाचे योगदान
प्रा.डॉ.संतोष गोपाळकृष्ण कुलकर्णी, अकोला ||111

37) १९ व्या शतकालीन महाराष्ट्रातील स्त्री परिवर्तनाच्या चळवळीचा इतिहास
प्रा. सुनिल मदन मनवर, अकोला ||113

www.vidyawarta.com/03 http://www.printingarea.blogspot.com

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

33

ब्रिटीश कालखंडातील भारतीय हस्तोद्दयोगांवरील आर्थिक प्रभाव

प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर
सहयोगी प्राध्यापक, इतिहास, विभाग प्रमुख,
ग. भि. मुरारका महाविद्दयालय, शेगांव, जि. बुलडाणा

****

प्रस्तावना :-

सुती वस्त्रोद्दयोगाबरोबरच प्राचिन काळापासून भारतात रेशिम, मलमल हे उद्दयोग भरभराटीस आले होते. इतकेच नव्हे तर या उद्दयोगांनी जगात ख्याती प्राप्त केलेली होती. काश्मिरमध्ये लोकर उद्दयोग भरभराटीस आलेला होता. या उद्दयोगामुळे मोठया प्रमाणात भारतीयांना रोजगार उपलब्ध झालेला होता. मात्र ब्रिटीश काळात भारतीय कुटिरोद्दयोग बंद पडून बेकारीत वाढ झाली.

ब्रिटीश कालखंडात पारंपारिक उद्दयोगांचा ऱ्हास

इ. स. १७५७ ला प्लासीच्या लढाईत भारतात 'ब्रिटीश इस्ट इंडिया कंपनीची' सत्ता द्रुढमुल झाली. ब्रिटीश कंपनीची सत्ता स्थापन झाली तेव्हापासून तर पुढे इ. स. १९४७ पर्यंत ब्रिटीशांची भारतातील निती ही भारतीय संपत्तीचे शोषन करण्याचीच होती. त्यामुळे भारतीय उद्दयोगधंद्दयांचा नाश करणे हीच ब्रिटीशांची निती होती. भारतातून कच्या मालाचा इंग्लडमधिल कारखाण्यांना सतत पुरवठा व्हावा व ब्रिटनध्ये तयार झालेला पक्का माल विशाल भारतीय बाजारपेठेत विकून दुहेरी नफा कमवावा हाच भारतातील ब्रिटीश शासनाचा प्रमुख उद्देश होता.[१] ब्रिटीशांच्या सुरक्षिततेसाठी व शोषणाच्या उद्देशाने इंग्रजांनी भारतात रेल्वे, डाकसेवा, तारायंत्रे, रस्ते, बंदरांचा विकास, सिंचन योजना इत्यादी कार्य केले. पूढे भारतातील उद्दयोगधंद्दयाच्या विकासासाठीही त्या कारणीभूत ठरल्यात. इ. स. १८५३ ला गव्हर्णर जनरल लॉर्ड डलहौसीने असे मत व्यक्त् केले की, इंग्लडला मोठया प्रमाणात कापसाची नितांत गरज आहे. म्हणून भारतात दळणवळणाची व्यवस्था निर्माण करावी तरच येथून इंग्लंडला जलदगतीने कापूस पाटविता येईल. त्यातूनच रेल्वेची सुरुवात झाली.[२] रेल्वेमुळे भारतातील अनेक उद्दयोगांना चालना मिळाली. भारतात रेल्वे सुरु करण्यासंबंधी डलहौसीने निर्णय घेतला. तेव्हा २३ जुली १८५३ ला 'न्यूयॉर्क डेली ट्रिब्यून' या वृत्तपत्रात UUUUसने लिहिले ी ि ळिरा आिि लोिि असलेल्या देशात रेल्वेचा प्रारंभ ि्यारा, त्या देशाला त्याची भ्रिमिती रिंयीपासून तुम्ही रोिू शति न्नाही. तेथील उद्दयोिंना चालन्ना दिल्याशिवाय तुम्ही तेथे रेल्वेचे जाळे यिंिू शंा ते न्नाही. रेल्वे सुधारिि भारताच्या आधुिि युिंित अिगेर म्हिूि िर्थ िरील.[३] पुढील िळात ही बाब सत्य ठरली तरीही इंग्रिजांच्या या िितीने भारतातील पारंपारी उद्दयोिंचा ऱ्हास झाला.

भारतातील शेती व्यवसाय व त्यावर आधारित उद्दयोग परस्परांना पूरक असे होते. त्यामुळे भारतातील खेडी स्वयंपूर्ण होती. ब्रिटीशांनी मात्र भारतात वसाहतवादी अर्थव्यवस्था आणल्याने संपूर्ण ग्रामीण जीवनाची घडीच विस्कटली. १८ व्या शतकाच्या पूर्वार्धात भारतात अनेक उद्दयोगधंदे भरभराटीला आहे होते. सुती वस्त्रोद्दयोग, रेशीम, लोकर, मलमल, सुगंधीत द्रव्ये, रंगद्रव्ये, कागद, जहाजबांधणी इत्यादी व्यवसाय ग्रामीण भागातही विकसीत झाले. बंगालमधिल ढाका, मुर्शिदाबाद, बिहारमध्ये पाटणा, उत्तरप्रदेशात जौनपूर, वाराणसी, लखनौ, आग्रा, पंजाबप्रांतात मुलतान व लाहोर, गुजरातमध्ये अहमदाबाद, सुरत, मध्यभारतात चंदेरी, बऱ्हाणपुर, आंध्रप्रदेशात मच्छलपट्टणम, विशाखापट्टणम, महाराष्ट्रात औरंगाबाद, पैठण, कार्णाटकात बंगलोर, मद्रासमध्ये कोइमतूर, मदुराई ही केंद्र कापड उद्दयोगामुळे भरभराटीस आली होती.[४] त्यापैकी ढाक्याची मलमल इतकी तलम होती की ती इंग्रजांना अगदी स्वातंत्र्यप्राप्ती पर्यंत तयार करता आली नाही. महाराष्ट्र व आंध्रप्रदेशात जहाजबांधणी उद्दयोग भरभराटीस आला होता. पण ब्रिटीशांच्या काळात त्यांच्या ऱ्हासास सुरुवात झाली. इरफान हबीब या इतिहासकाराच्या मते भारतात पुंजीवादी तत्व नसल्यामुळे आणि उद्दयोगधंद्दयातील उत्पादन होणाऱ्या मालासोबत येथील उद्दयोगधंदे स्पर्धा करु शकली नाहीत म्हणूनच त्यांचा ऱ्हास झाला.[५]

बिपिन चंद्र, तपन राय चौधरी इत्यादि इतिहासकारांनी मात्र इंग्रजांची भारतातील आर्थिक नितीच भारतीय उद्दयोग धंद्दयांच्या ऱ्हासास कारणीभूत असल्याचे म्हटले आहे. १९ व्या शतकात भारतीय हस्तोद्दयोगाच्या ऱ्हासास इंग्रजांची शोषणकारी नितीच जबाबदार होती कारण इंग्लंडमध्ये कापड उद्दयोगांना तेथील शासनाचे सहाय्य होते.

वस्त्रोद्दयोग व हस्तकला उद्दयोग यात भारतीयांनी कुशलता प्राप्त केली होती. येथे निर्माण येथे निर्माण होण-या कलात्मक वस्तु उच्च कोटीच्या होत्या आणि म्हणूनच संपूर्ण जगात त्याची मागणी

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

होते मात्र हे सर्व उद्योग मध्यकालीन युरोपातील घरगुती उद्योगाच्या धर्तीवर विकसीत झालेले होते. आधुनिक औद्योगिकरणापासून ते फार दूर होते आणि म्हणून निश्चितच ब्रिटीशांनी व्यापाराशी निर्णय त्याला जबाबदार होती.[४] मुर्शिदाबादचा रेसिडेन्ट बेचर म्हणतो की, कंपनीने बहुतेक सर्व निर्यात मालाची मक्तेदारी स्थापन केल्यामुळे बंगालसारख्या संपन्न प्रदेशाचा ऱ्हास झाला आहे.

इंग्रजांचे मुक्त व्यापाराचे धोरण

इंग्लंडमध्ये औद्योगीक क्रांतीनंतर तेथे कारखानदारी झपाट्याने वाढली. कापडाचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात वाढले. म्हणून या उत्पादित मालाला देशाबाहेर बाजारपेठ मिळण्याची आवश्यकता भासू लागली. याच काळात ॲडम स्मिथ सारख्या अर्थ तज्ज्ञाने खुल्या व्यापाराच्या धोरणाचा पुरस्कार केला होता. या विचारांच्या मक्तेदारीला संपुष्टात आणले. आणि भारत व इंग्लंड यांच्या आर्थिक संबंधात सुरुवात झाली. इंग्लंडमध्ये तयार होणाऱ्या यंत्राकरील मालाचे मूल्य भारतात तयार होणाऱ्या हाताकरील वस्तुंपेक्षा कमी असल्याने किंमतीच्या बाबतीत त्यांच्या मालाशी स्पर्धा करणे भारतीय कारागिरांना शक्य झाले नाही. येथूनच भारतातील कापड उद्योगावर अनिष्ट परिणाम होण्यास सुरुवात झाली. इ. स. १८१४ मध्ये इंग्लंडमधून सुमारे आठ लाख वार कापड भारतात आले.[५] ते पुढे सतत वाढतच होते.

भारतातील निर्यातीचे प्रमाण कमी होण्यास इंग्लंडचे जकात विषयक धोरणही कारणीभूत होते. इंग्लंडमधून भारतात येणाऱ्या मालावर एक टक्का जकात घेतली जाई. तर इंग्लंडला जाणाऱ्या भारतीय मालावर मोठ्या प्रमाणावर जकात आकारल्या जाई. इ. स. १८४० मध्ये इंग्लंडमधून भारतात येणाऱ्या मालावर ३.५ टक्के आयात कर होता तर त्याच वेळेस भारताच्या मालावर इंग्लंडमध्ये १० टक्के जकात घेतल्या जाई. ब्रिटीशांनी घेतलेल्या या निर्णयामुळे भारतातील उद्योग हळूहळू नष्ट होण्यास सुरुवात झाली.[६]

ब्रिटीशांच्या या अन्यायी व्यापारी धोरणाबाबत इंग्रज इतिहासकार एच. एच. विल्सन म्हणतात की, ब्रिटीशांनी पेस्ली व मँचेस्टर येथील कापड गिरण्या बंद होऊ नये म्हणून भारतीय उद्योगांचा बळी घेतला इ. स. १८३३ नंतर इंग्रजांनी भारतात जहाजबांधणी, तागाच्या गिरण्या, रेल्वे, बँका, विमाकंपन्या इत्यादी उद्योगांमध्ये भांडवल गुंतविण्यास सुरुवात केली. कारण इस्ट इंडिया कंपनीने भारतात अवलंबिलेल्या धोरणामुळे भारतात भांडवल पुरेसे उपलब्ध नव्हते. ज्या भारतीयांनी अशा उद्योग धंद्यात भांडवल गुंतविण्याचा प्रयत्न केला तो ब्रिटीशांनी हाणून पाडला.[७] भारतीय अर्थव्यवस्थेवर ब्रिटीशांची पकड अधिक मजबूत झाली. येथील जनतेच्या शोषणातून भारतीय संपत्तीचा ओघ इंग्लंडकडे अधिक वेगाने वाहू लागला. भारतातील ढाका, सूरत, मुर्शिदाबाद, अहमदाबाद ही उत्कृष्ट सुती कापडाची केंद्रे लवकरच ओस पडू लागली. ब्रिटीशांच्या आर्थिक शोषणाच्या धोरणामुळे भारतीय हस्तकला उद्योग बंद पडून असंख्य कारागिर बेकार झाले. इंग्रजांचे भारतातील साम्राज्य इंग्लंडमध्ये नव्याने उदयास आलेल्या भांडवलशाही व्यवस्थेचे व्यापक हित साधण्यासाठी भारताचे आर्थिक शोषण करण्याची एक शक्तिशाली यंत्रणा बनले. आपल्या हेतूच्या पूर्ततेसाठी भारतीय समाजातील जमीनदार, सावकार, सरकारी अधिकारी व काही व्यापारी यांचा एक पाठीराखा वर्ग तयार करण्यात इंग्रजांनी यश मिळविले.[८] व्यापारी मार्गातून मिळणारा अमाप नफा, अधिकारी वर्गाचे वेतन आणि भ्रष्टाचार मिळवणूकीच्या अवैध मार्गांनी मिळणारा पैसा ब्रिटीशांनी इंग्लंडला नेला.

औद्योगीक ऱ्हासाचा परिणाम

एकेकाळी हस्तकलेत प्रविण असलेले कारागिर सुतकताईपासून तर कापडतयार करण्यापर्यंतचे सर्व काम करित होते. शेतकरी शेतीबरोबरच शेतीला पूरक काम करित होते. परंतू त्यांच्या व्यवसायावरच संक्रात आल्याने व्यावसाईक बेकार झालेत. बेकारांना इतरत्र काम न मिळू शकल्यामुळे ते शेतीकडे वळले. परिणामी शेतीवरील बोजा वाढला. ज्यांच्याजवळ शेती नव्हती ते शेतमजूर झाले. १९ व्या शतकाच्या मध्यात शेतीवर अवलंबून असणाऱ्यांची संख्या ५५ टक्के इतकी होती. इ. स. १९०१ व इ. स. १९४१ च्या भारतीय जनगणने नुसार ती अनुक्रमे ६३.७० टक्के व ७०.०० टक्के इतकी वाढली. भारतीय शेतीवरील अतिरिक्त भार हे शेतीच्या अवनितीचे कारण बनले.[९]

सारांश :-

प्राचिन काळापासून भारतात शेती व त्यावर आधारित उद्योग विकसीत झाले होते. ब्रिटीशांच्या वसाहतवादी अर्थकारणात, दळणवळनाच्या साधनांमुळे, यंत्रावरील माल गावागावात जावून पोहचला. वस्तुविनियम पद्धत बंद पडून रोखीने व्यवहार सुरु झाले, गावातील गरजा गावात भागविणे अशक्य झाल्या. त्यामुळ हळूहळू खेडी परावलंबी बनून ग्रामीण जीवन उध्वस्त झाले. जी बाब खेड्यासाठी लागू होते तीच बाब कमी अधिक फरकाने भारतीय औद्योगिक शहरांनाही लागू पडते. भरतीय गृहउद्योग नष्ट झाल्याने कापडांच्या उद्योगासाठी प्रसिद्ध असलेल्या शहरांना अवकळा आली. इंग्लंडइतके विस्तारलेले, गजबजलेले आणि समृद्ध शहर असे मुर्शिदाबादचे वर्णन इ. स. १७५७ ला लॉर्ड क्लाईव्हने केले. अशा अहमदाबाद, ढाका, सुरत या शहरांच्याही ऱ्हासास प्रारंभ झाला.

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G. B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM.
SHEGAON
Dist. Buldhana

Principal
G.B. Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

चळवळ जसा जसा लोटत गेला तशी भारतीयांत राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थे बद्दल जनजागृती घडून आली. त्यातूनच पुढील काळात विविध व्यावसायिक क्षेत्राच्या संघटना निर्माण झाल्या. बेरोजगार शहरांकडे वळल्याने त्यांच्यात जागृती निर्माण झाली.

संदर्भ ग्रंथ :-

१. तांबोळी एन. एस पवार व्ही. पी. "आधुनिक भारत १७५० ते २००९" निराली प्रकाशन, पुणे २०१० पृ. ५-७
२. तांबोळी एन. एस पवार व्ही. पी. "उपरोक्त" पृ. ५-७
३. तांबोळी एन. एस पवार व्ही. पी. "उपरोक्त" पृ. ५-७
४. शुक्ल आर. एल. (संपा) "आधुनिक भारत का इतिहास" हिंदी माध्यम कार्यान्वय निर्देशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली १९९८, पृ. १२३-१२४
५. शुक्ल आर. एल. (संपा) "उपरोक्त" पृ. १२४..
६. शुक्ल आर. एल. (संपा) "उपरोक्त" पृ. १२५..
७. क्षिरसागर व्ही. एस.., "आधुनिक भारताचा इतिहास" अनिवृद्ध पब्लीशिंग, पुणे २०००, पृ. ५०
८. मिडे गजानन "आधुनिक भारताचा इतिहास" अनिरुद्ध पब्लिकेशन हाऊस, पुणे, २००० पृ. ४७ - ४८
९. वैध्य सुमन कोठेकर शांता, "आधुनिक भारताचा इतिहास" भाग-३ साईनाथ प्रकाशन, नागपुर १९९४
१०. शुक्ल आर. एल. (संपा) "पुर्वोक्त" पृ. १२७.
११. ग्रोवर बी. एल. (बेल्हेकर एन. के. अनु) "आधुनिक भारताचा इतिहास" एस. चंद आणि कंपनी लि. नवी दिल्ली २००३, पृ. ५२४

□□□

34

इतिहासलेखनात सबाल्टर्न इतिहासलेखन प्रवाहाचे महत्त्व

कु. भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गावंडे
संशोधक विद्यार्थी,
श्री. नारायण राणा महाविद्यालय, बडनेरा, जि. अमरावती

इतिहास ही एक स्वायत्त ज्ञानशाखा आहे. ही मानवाच्या कल्याणाच्या व विकासाच्या दृष्टीने उपकारक आहे. इतिहास ह्या संस्कृत शब्दाचा अर्थ 'असे घडले, अशा प्रकारे घडले' (इति । ह । आस) असा होतो.

जागतिक स्तरावर विचार केल्यास 'इतिहास लेखनाला ग्रीसमध्ये इ.स. पूर्व ६ व्या शतकात प्रारंभ झाला हे सर्वमान्य आहे. अनेक इतिहासवेत्यांनी इतिहासाच्या व्याख्या केल्या आहेत. हेरॉडोटसच्या मते, "घडून गेलेल्या घटनांची माहिती पुढील पिढ्यांसाठी जतन करून ठेवणे होय." १७ व्या शतकातील प्रसिद्ध इतिहासलेखक व विचारवंत फ्रांसिस बेकनच्या मते, "इतिहास ही मानवाला सूज्ञ बनविणारी ज्ञानशाखा आहे." "इतिहास हा न बदलणाऱ्या भूतकाळाची कथा आहे." अशी व्याख्या प्रख्यात ग्रीक तत्त्वज्ञ ॲरिस्टॉटलनी केली. स्थूलमानाने इतिहासाची व्याख्या करायची तर, "गतकालीन मानवी जीवनाचे वर्तमानकालीन इतिहासकारांनी पद्धतशीरपणे व तर्कशुद्धरित्या घडविलेले सुसंगत व अर्थपूर्ण दर्शन अशी केल्यास ती समर्पक ठरेल.

विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात इतिहास क्षेत्रात अनेक विचार प्रवाह, लेखनप्रवाह रूढ झाले व त्यांनी इतिहासाचे क्षेत्र व्यापक व समृद्ध केले. इतिहासलेखन करताना इतिहासातील प्रवाह हे अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावतात. राष्ट्रवादी, साम्राज्यवादी, डावे किंवा नवमार्क्सवादी, तळागाळाचा किंवा वंचिताचा (सबाल्टर्न) हे इतिहासलेखन प्रवाह निर्माण झाले. इतिहासप्रवाह लेखनामुळे इतिहासाला एक शिस्तबद्ध चौकट तयार होऊन विषयाचे सखोल अध्ययन करण्यास मदत होते.

स्थानिक तळागाळातील लोकांनी कित्येकदा उठाव, विद्रोह केले. परंतु इतिहास ग्रंथामधून या विद्रोही उठावातील तळागाळातील जनसमुहाच्या कार्याची कोणत्याही इतिहासकारांनी दखल घेतली नाही. या सर्वसामान्यांची माहिती करून घेऊन त्यांच्या कार्याचा गौरव

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON

Principal
G.B Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

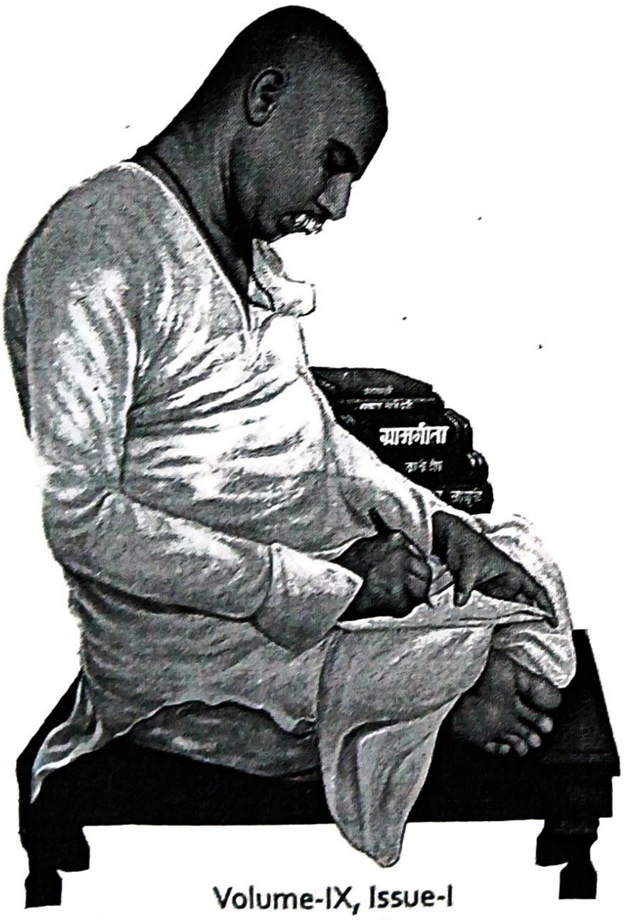

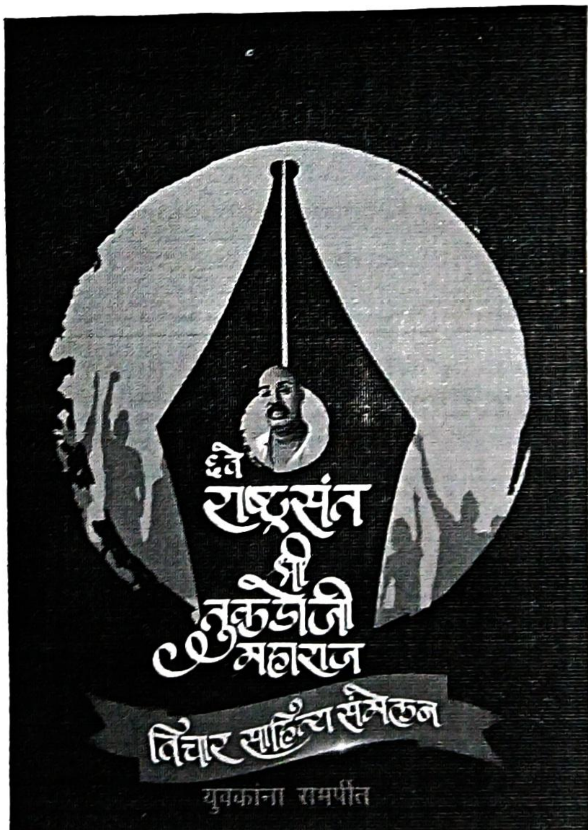

Volume-IX, Issue-I
January - March - 2020
Marathi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM.
SHEGAON
Dist Buldhana

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
[redacted]	[redacted]	४८-५३
१५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या स्वप्नातील भारताची जडणघडण **प्रा. डॉ. सुभाष एस. पवार**	५४-५९
१६	ग्रामगिता आणि महिलोन्नती **प्रा. डॉ. सौ. सोनाली राजेश बन्सोड**	६०-६३
१७	राष्ट्रसंतांचे महिला सक्षमीकरणविषयक विचार **डॉ. सुनिता मनवर**	६४-६७
१८	राष्ट्रसंतांचे ग्रंथाध्ययन विषयक विचार **प्रा. डॉ. विलास खुणे**	६८-७१
१९	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे जीवन माणिक बंडूजी ब्रम्हभट्ट ते वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज - एक जीवनप्रवास **प्रा. डॉ. कु. वैशाली भिवसेन भिसे**	७२-७६
२०	राष्ट्रसंतांचा संगीत विषयक दृष्टिकोन **प्रा. वर्षा सुनील आगरकर**	७७-७९
२१	ग्रामगीतेतील जीवनमुल्ये विषयक विचार **प्रा. अनिल शिवाजी आराक**	८०-८५
२२	राष्ट्रसंतांच्या समाज प्रबोधनामध्ये संगीताची भूमिका **प्रशांत राजवर्धन**	८६-८९
२३	ग्रामगितेतील उद्योगशीलता **सौ. प्रांजली योगेश बारस्कर**	९०-९६
२४	समाजाचा महामेरु : राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज **डॉ. अमोल र. बोरकर**	९७-१००
२५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांच्या ग्रामगीतेतील जीवन मूल्ये ! **डॉ. सिद्धार्थ बुटले**	१०१-१०४
२६	राष्ट्रसंताची भजने, अभंग आणि समाज प्रबोधन **सीमा देशपांडे**	१०५-१०८

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm. College
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

II

१४. ग्रामगीतेतील उद्योगशिलता

प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर
सहयोगी प्राध्यापक, ग.भि. मुरारका महाविद्यालय, शेगांव, जि. बुलढाणा.

प्रस्तावणा

माणिक बंडोजी ब्रम्हभट (इंगळे) उर्फ राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विदर्भात 30 एप्रिल 1909 रोजी जन्मलेले हे संत आपल्या कार्याने व कर्तुत्वाने लोकशिक्षक म्हणुन नावारुपास आले. महाराजांनी आपल्या महापरिनिर्वाणापर्यंत म्हणजेच 11 ऑक्टोंबर 1968 पर्यंत त्यांनी अखंडपणे लोकशिक्षणाचे कार्य सुरु ठेवले. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज हे प्रथमिक शिक्षणही पुर्ण न करणारे व्यक्तीमत्व. महाराजांना शिक्षण फारसे नसुनही त्यांनी जी समाजाला शिकवण दिली ती आजही प्रेरणादायी आहे व पुढेही राहील. खरा भारतीय समाज खेड्यातच आहे. महाराजांनी ग्रामगीता ही या समाजाला अनुलक्षुनच लिहीली असून त्याचे परंपरागत धर्मजीवन, धर्मशिलतेचा धागा न तोडता, आधुनिक परिस्थितीला अनुरूप अशा रितीने कसे बदलता आणि सुधरता येईल, याचे प्रतिपादन मोठ्या जाणिवेने आणि जिव्हाळ्याने या गीतेत केले आहे. गेल्या दोनशे वर्षात झाकाळले गेलेले मराठी जीवन उजळून या युगात समाजाला नवे वळण लावण्याचे कार्य हा ग्रंथ करीत आहे असे दिसते.

विषय मांडणी

ग्रामगीता अर्पन- पत्रिका

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी इ.स.1954 मध्ये धावत्या प्रवासात, फावल्या वेळात ग्रामगीता लिहुन काढली. इ.स. 1955 मध्ये ग्रामगीता प्रकाशीत झाली. ग्रामगीतेचा प्रभाव लक्षात घेवून आज उज्जैन, संत गाडगे बाबा अमरावती विद्यापीठ, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विद्यापीठ नागपूर येथे बी.ए., एम.ए. च्या अभ्यासक्रमात ग्रामगीतेचे काही अध्याय लावण्यात आले आहे.

सर्व ग्रामासि सुखी करावे । अन्न वस्त्र- पात्रादि द्यावे ।
परि स्वतः दुःखचि भोगावे । भूषण तुझे ग्रामनाथा ॥

आज ग्रामीन भागाच्या शेतकर्‍यांच्या जीवनात डोकावण्याचा प्रयत्न केला तर सर्वांगावर शहारे येतात. ग्रामिणभागातील हेच वास्तव राष्ट्रसंताच्या नजरेने टिपले व तेच त्यांनी ग्रामगीतेत मांडले. महाराजांनी ग्रामिण भागात राहणाऱ्या ह्या कष्टकरी वर्गाला भोळा शंकर संबोधले.

HOD
Dept. of History
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

Principal
G.B.M... Arts & Comm.
College, Shegaon

ऐशा भोळ्या शंकरासि । सौख्य लाभावे सर्व देशी ।

मानवाची पुर्णता तुजसी । प्राप्त व्हावी, मना वाटे ॥

अशी आंतरिक इच्छा महाराजांनी ग्रामगीतेतुन व्यक्त केली. शेतकऱ्यांच्या कष्टाचे चिज झाले पाहीजे ही आंतरीक मरतळमळ तुकडोजी महाराजांची होती या कारणानेच महाराजांनी ही ग्रामगीता शेतकऱ्यांना अर्पण केली.

ऋग्वेद (1-124)

विश्वं पुष्टं ग्रामे आस्मिननातुरम। महाराजांनी ऋग्वेदातील या वचनाने ग्रामगीतेची सुरुवात केली. गावागावातील ही सर्व जनता निरोगी, धष्टपुष्ट व सुखी असो । फ क्तच महाराजांनी लिहीले नाही तर प्रत्यक्ष गावा गावात जावून लोकांनमध्ये भजन, भाषनाच्या माध्यमातुन श्रमदान करुन कृती सुध्दा केली. पारतंत्र्याच्या काळात ब्रिटीशांविरूध्द स्वतंत्र्यासाठी लोकांना तयार केले. त्यासाठी ब्रिटीशांनी इ.स. 1942 मध्ये ब्रिटीशांविरूध्द लोकांच्या भावना भडकवतात म्हणुन महाराजांना तुरुंगात सुध्दा टाकले होते. राष्ट्रभिमान तसेच ग्रामोत्थानासाठी महाराजांनी जे कार्य केले त्याचा आवाका मोठा आहे. त्यांच्या या कार्यमुळेच भारताचे राष्ट्रपती मा. राजेंद्रबाबु प्रसाद यांनी महाराजांना जाहीर कार्यक्रमात राष्ट्रसंत ही उपाधी दिली. ती किती योग्य होती याचे प्रत्यय येते.

ग्रामगीता

एकुण अध्याय 41 असून त्यातील ओवीसंख्या 4,673 आहे. ग्रामगितेतील प्रत्येक अध्यायामध्ये महाराजांनी उपयोगशिलता, आचरण, शिक्षण यावर भर दिला आहे.

ईश्वस्तवन

महाराजांनी ग्रामगीता ग्रंथात सुरुवातीलाच ईश्वस्तवन केले आहे. ग्रंथात लिहील्या प्रमाणे लोक विचारातील देवाचे स्तवन कशाला करीता ? त्यावर महाराज लिहीतात

आम्ही आपुल्यासाठी मरतो । देव सकळासाठी कार्य करतो ।

हाचि भाव त्याने स्फु रतो । म्हणोनि धरला देव चित्ती ।

देवांची जी जी लक्षणे आहे ती आठवा आणि त्यांचे कार्य ध्यानात ठेवून तसे वागा. जो सर्वांसी प्रेमाने वागतो, सर्वांना सुखी ठेवण्याचा प्रयत्न करतो त्या विषयी महाराज लिहीतात

तो तत्वतः नास्तिकचि नोहे । जो सर्वांसि सुखविताहे

तो देव देव जरी न गाये । तरी देवसेवाचि त्या घडे ॥

HOD
Dept. of History,
G.B. Muranka Arts & Comm. College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.M... Arts & Comm.
College, Shegaon

सेवाभावी राहुन राष्ट्रउभारणीच्या कार्यास हातभार लावा, नेहमी उद्योगी राहा हा संदेश महाराजांनी दिला. सोबतच गुरुजनांनी सुध्दा विद्यार्थ्यांना उचित मार्गदर्शन करुन विद्यार्थी तयार करावेत असे विद्यार्थी तयार झाल्यास संपूर्ण राष्ट्र तेजस्वी होईल यावर महाराजांचा विश्वास आहे.

धर्म

आपुली साधावी उन्नती । सौख्य द्यावे इतरांप्रती ।
या उद्देशे जी जी संस्कृती । धर्म म्हणावे तिजलागी ॥

सर्वधर्मीयांच्या लोकांना महाराजांनी असा संदेश दिला. आपली उन्नती साधुन इतरांना सुखी ठेवण्याचा प्रयत्न करावा. महाराजांनी सांगितल्या प्रमाणे प्रत्येकाने कृती केल्यास धर्म धर्मामध्ये जी भांडणे आहे ती कायमची मिटतील. राष्ट्रउभारणीसाठी याची नितांत गरज आहे. जी जी गोष्ट देशाच्या उत्कर्षासाठी आवश्यक आहे ती ती करण्यासाठी साऱ्या संप्रदायांनी आता कंबर कसली पाहीजे यातुन महाराजांना हेच सांगायचे आहे. असे केल्यासच आपले राष्ट्र विश्वात शोभून दिसेल यावर महाराजांचा विश्वास आहे.

ब्रम्हचर्यः

निधि घेऊनि ज्ञानाचा । मार्ग सुधारावा जीवनाचा ।
धर्म साधावा कुटूंब- राष्ट्राचा । याचसाठी सावधान ॥

वयाच्या 22 वर्षा पर्यंत ब्रम्हचार्यचे पालन करुन ज्ञानोपासना करावी. ज्ञानाची पुंजी घेऊन गृहास्थश्रमात प्रवेश करावा असे केल्यासच पुढील जिवन सुकर होते यावर महाराजांचा विश्वास आहे.

मुलगा जरा वयात आला । हवे तैसे वागू लागला ।
बालपणीच भोगी तारुण्याला । जन्म गेला दुःखी मग ॥

ब्रम्हचर्याचे पालन विशिष्ट वयापर्यंत न केल्यास जीवनाची कशी माती होते हे सांगायलाही महाराज विसरले नाही. आजचा बराच तरुण वर्ग पाश्चिमात्य संस्कृतीच्या अनुकरणामुळे भ्रमीष्ट झाला आहे. ब्रम्हचार्याचे पालन होत नसल्यामुळे तो इंद्रीयांचा गुलाम बनुन ज्ञान संपादनाच्या कर्तुत्व गाजविण्याच्या वयात दुबळा बनत चालला आहे. तरुण वर्गात निश्चय, चातुर्य, ज्ञानयोग, विशाल दृष्टीकोन, शरीरबळ, चपळता, ओज इत्यादींचा अभाव दिसून येतो. ब्रम्हचार्य पालन विषयीचे राष्ट्रसंताचे विचार आजच्या तरुण वर्गाला किती मार्गदर्शक आहे याची आवश्यकता पटते.

ग्रामसेवा-धर्म

आपुला साधावा गृहस्थाश्रम । पाळावा ग्रामसेवाधर्म ।

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Com. College,
Shegaon

Principal
G.B.Mur... & Comm.
Co... Sh...on

गावाकरीताच आपुला नेम । सांभाळावा ॥

प्रपंचाचा भार वाहतांना जनसेवेचे व्रत सोडु नये. स्वताच्या विकासासोबतच गावाचा विकास कसा होईल याची चिंता वाटावी. कष्ट करुन धन जोडावे आणि ते समाजोपयोगी लावावे निरर्थक खर्च करु नये. खरे नामस्मरण काय आहे या विषयी महाराज लिहीतात

खरे नाम निष्काम ही ग्रामसेवा । झटु सर्वभावे करु स्वर्गगावा ।

कळो हे वळो देह कार्यी पडू दे । घडु दे प्रभो । एवढे घडु दे ।

गावाची सेवा हीच भारत देशाची सेवा आहे. अखील विश्व सुधारता येणे शक्य नसले तरी प्रत्येक गावाच्या उत्कर्षात विश्वाचा उत्कर्ष आहे. आपली मनशुध्दी, शरीरशुध्दी, हृदयशुध्दी, घरशुध्दी प्रत्येकाने करावी. वाईट विषय टाळुन केवळ नी केवळ ग्रामसुधारनेकडेच लक्ष द्यावे यावर महाराजांनी भर दिला.

निष्काम कर्म

प्रथम ऐकावे हे गीतावचन । आचरणासि दृढ करावे मन ।

मग संकल्पाने कार्याचे साधन । ग्राम स्वर्ग करावया ॥

सर्व धर्मात ईश्वर भक्तीला मोठे स्थान आहे. पण भक्तीचा खरा अर्थ सेवा असा आहे.

पण सेवा कशी असली पाहीजे ? सर्वभुतहितध्येय डोळ्यापुढे ठेवून सर्वांच्या हिताकरीता अनासक्त भावनेने किंवा निष्कामपणाने केलेले जे कर्म तीच खरी सेवा होय. महाराज म्हणतात खरी सेवा म्हणजे निष्काम कर्म । परस्परांच्या सुखाचे वर्म ॥

समाजोनि करील जो त्याग उद्दम । तोचि सेवाभावी समजावा ॥

धर्मपालनाकरीता व्यवहार सोडला पाहीजे, असा चुकीचा समज समाजात प्रचलित होता. पण गीतेत धर्म आणि व्यवहार यात काहीच फरक केला नाही. उत्तम व्यवहार हाच खरा धर्म. मानवा मानवांतील व्यवहार गीतेतील तत्वानुसार उत्तम होत गेल्यास प्रथम ग्रामसुधारणा व अखेर विश्वसुधारणा व विश्वशांती होईल, याच उद्देशाने महाराजांनी ग्रामसुधारणे संबंधी आपले सर्वांगीन तर्कशुध्द व हितकर विचार गीतेतील तत्वांच्या आधारे ग्रामगीतेत निर्भिडपणे सोप्या, सहज स्फुर्तीने, ईश्वरी प्रेरणेनुसार निघालेल्या प्रसादयुक्त ओजस्वी व कळकळीच्या भाषेत व्यक्त केला आहे असे :-

आपुला आपण उध्दार करावा । संतदेवाचा सहारा घ्यावा ।

हाचि संत-ग्रंथाचा गवगवा । चित्ती धरावा सर्वांनी ॥

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

सर्व मिळोनी एकत्वे रहावे । सर्वांनी सर्वांस चाहलावे ।

सर्वभूत हिती रत व्हावे । ऐसेचि वचन गीतेचे ॥

एकुनच ग्रामगीतेचा अवाका फार मोठा आहे. ती सुलभ, सुबोध, प्रभावी, सर्वस्पर्शी अशी आहे. शोधनिबंधाच्या माध्यमातून थोडक्यात मांडण्याचा हा उहापोह.

निष्कर्ष

सुंदर वाङ्मय अंतःकरणाच्या पिळातून निर्माण होते, त्याचे हे प्रात्याक्षिक आहे. ग्रामगीते या सुसंगत बोध ह्दयाच्या पिळातून प्रगट झाला म्हणूनच हे खरे काव्य आहे. महाराज हे जीवन ढवळुन काढणारे द्रष्टे कवी आहेत. महाराजांनी खेडेगांवचे अत्यंत सुक्ष्म निरीक्षण केलेले आपल्याला या ग्रामगीता ग्रंथात दिसेल. खेडेगावातील सामाजिक, दुर्धर पीडा व त्यावर त्यांनी सुचविलेले इलाज अत्यंत प्रभावी आहे.

आझाद हुये अब हम, आबाद बनाना है ।

अपनेही पैरोपर यह मुल्क उठाना है ॥

एकुणच महाराजांच्या अशा प्रेरक विचारांची राष्ट्राला आज नितांत गरज आहे.

संदर्भ ग्रंथ

- वं. राष्ट्रसंत श्री तुकडोजी महाराज :- ग्रामगीता, श्रीगुरुदेव ग्रामगीता प्रतिष्ठान, गुरुदेव नगर, गुरुकुंज आश्रम, ता. तिवसा, जि. अमरावती (महाराष्ट्र) 444902 प्रकाशन तिथी प्रथम आवृत्ती इ.स.1955.
- प्रा.रघुनाथ कडवे संकलन व संपादक :- राष्ट्रसंत तुकडोजींचा जीवन प्रवास (भाग पहीला) प्रकाशन तिथी दि. 5 जुलै 2001
- राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज :- विश्व शांतीची सत्यता,अर्थात सामुदायीक प्रार्थना, संकलन प्रा. रघुनाथ कडवे, प्रकाशक -राष्ट्रसंत साहीत्य प्रकाशन, नागपूर प्रकाशन दि.30 एप्रिल 1992.
- बाबा मोहोड (संपादक) :- राष्ट्रसंतांची प्रवचने, प्रकाशक श्रीगुरुदेव प्रकाशन, गुरुकूंज आश्रम जि. अमरावती प्रकाशन तिथी 26 जाने. 2005.
- प्रा. डॉ. नमिता शेंदरे :- संत तुकाराम-संत तुकडोजी तौलनिक स्त्रीदर्शन प्रकाशक ○: ॐ प्रकाशन, शुक्लेंद्र, 125 जुन्या हिस्टॉप कॉलेज मागे, महाल, नागपूर 440002 प्रथम आवृत्ती 19 ऑक्टोंबर 2000.
- प्रा.विलास एम. डेहणकर :- स्मृतींची चाळता पाने... प्रकाशक- सचिन उपाध्याय, विजय प्रकाशन, हनुमान गल्ली, सिताबर्डी, नागपूर 440012 प्रथम आवृत्ती 24 ऑक्टोंबर 2012.

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm. College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

- महाराजांची पत्रे :- राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज लिखीत
- श्री. गुरूदेव सेवाश्रम, नांदुरा, :- तपःसाधना स्मरणिका, प्रकाशन जि. बुलडाणा इ.स.1994, प्रकाशक श्री हरिभाऊ वेरूळकर तपःसाधना प्रकाशन समिती, श्रीगुरूदेव सेवाश्रम, नांदुरा, जि.बुलडाणा.
- राष्ट्रसंत श्री तुकडोजी महाराज :- लहर की बरखा, प्रकाशक मो.रा. पुवले, प्रमुख, श्री. गुरूदेव प्रकाशन, गुरूकूंज आश्रम, जि. अमरावती प्रकाशन इ.स. 1999.
- श्रीगुरूदेव :- श्री. गुरूदेव प्रकाशन, गुरूकुंज आश्रम ता. तिवसा, जि. अमरावती 444 902 प्रकाशन वर्ष 2011, श्री. गुरूदेव मासिक पत्रिका.

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm. College, Shegaon

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm. College
Shegaon

Impact Factor – 6.261 | Special Issue - 162 | March 2019 | ISSN – 2348-7143
UGC Approved Journal List No. 40705

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

IF 6.261

Women Empowerment

- GUEST EDITOR -
Dr. Dinesh R. Jaronde

- CHIEF EDITOR -
Dr. Dhanraj T. Dhangar

Printed By: PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

For Details Visit To : www.researchjourney.net

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist. Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

21. **The Gallantry Feature of Vidarbhian Women Successfully Fought Against British Government in Quit India Movement: A Historical Perspective** 48
Dr. Prashant R. Dhage

22. **Contribution of Women Playback Singers in The Field of Film Music From 1940'S-1960'S Era** 50
Jaspreet Kaur Jassal

23. **Content Analysis on Women`s role in Politics in the context with Tamil Nadu** 53
Saranya. P

24. **Human Rights and Women** 57
Ku. Tai B. Uke

25. **Women and Leadership** 59
Dr. Yashavanthi K,

26. **The Role of Music in Women Empowerment in India** 61
Shallu Jasrotia

27. **Gender Equity And Women Power In India** 63
Dr. S. S. Kawale

मराठी

२८. **निर्मलग्राम पुरस्कार योजनेतील महिलांच्या सहभागामुळे त्यांच्यात झालेल्या बदलांचे अध्ययन** ६६
प्रा. राजु दिवाकरराव भोंगाडे

२९. **यवतमाळ जिल्ह्यातील बंजारा समाजाच्या शेतमजुर स्त्रियांची सामाजिक–आर्थिक स्थितीचे अध्ययन** ७०
प्रा. सुनिता अर्जुनराव राठोड

३०. **महिला सक्षमीकरण व कौटुंबिक हिसांचार** ७३
डॉ. नारायण एम. वघाळे

३१. **भारतीय शास्त्रीय संगीताच्या विकासामध्ये महिलांची भूमिका (गायन, वादन व नृत्य)** ७६
प्रा. शिवदास विठ्ठलराव शिंदे

३२. **विदर्भातील महिलांच्या शैक्षणिक विकासाचा भौगोलिक अभ्यास** ७८
डॉ. मनिषा अमित गावंडे

३३. **महिला सबलीकरण : संकल्पना आणि भारतातील महिला सबलीकरणाविषयी धोरणात्मक दृष्टीकोण** ....
डॉ.गंगाधर रामराव भुक्तर

३४. **सिनेसंगीत आणि महिला** ८३
रायबोले अर्चना रामरतन

३५. **असंघटीत महिला कामगार जाणिव जागृती...** ८६
श्री. भारत चिंतामणी बंडगर

३६. **कौटुंबिक निर्णय प्रक्रियेत महिलांचे स्थान** ९०
डॉ. ज्योती शेषराव दिघाडे

३७. **महिला सक्षमीकरण : कायदेविषयक साक्षरता** ९३
डॉ. धर्मेन्द्र तेलगोटे

३८. **स्त्री विषयक अधिकारात फुले, शाहु, आंबेडकर यांचे योगदान** ९६
प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर

३९. **ग्रामीण महिला व सक्षमीकरण** ९८
डॉ. मेघा सबाने

४०. **ताराबाई शिंदेचा स्त्रीवादी दृष्टिकोन व आजच्या स्त्रियांचे सक्षमीकरण** १०१
प्रा. डॉ. ईश्वर सोमनाथे

४१. **भारतातील स्त्री सक्षमीकरणाचे धोरण आणि महिलांची स्थिती एक मूल्यमापन** १०५
प्रा. डॉ. गजेंद्र कदव

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm College,
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

ISSN : 2348-7143 March 2019 RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor (SJIF) - 6.261 | Special Issue 162 : Women Empowerment

स्त्री विषयक अधिकारात फुले, शाहु, आंबेडकर यांचे योगदान

प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर
सहयोगी प्राध्यापक
ग. भि. मुरारका महाविद्यालय, शेगांव, जि. बुलडाणा ४४४ २०३

सारांश :
भारतीय प्रबोधनाचा कालखंडात इंग्रजी शिक्षणा बरोबरच ख्रिश्चन धर्माच्या प्रसारासाठी मिशनरी भारतात आलेत. त्यांनी भारतातील सामाजीक कुप्रथा सती, बालविवाह, स्त्री बळी, विधवा समस्या इत्यादी पाहील्यात, आणि अशा अमानविय प्रथा बंद करण्यासाठी प्रयत्न केले. विशेषतः स्त्रीयांच्या अधिकारांचे रक्षण करण्यासाठी भारतीयांचा विरोध पत्करून कायदे करण्याची जबाबदारी भारतीय समाज सुधारकांच्या मदतीने केली. इ.स. १८२९ ला सती प्रथा कायद्याने बंद केली. तर पुढील काळात विधवा पुनर्विवाह कायदा, विवाह वयाच्या संमतीचा कायदा इ. हे करत असतांना त्यांना राजर्षी शाहु महाराज, महात्मा ज्योतीराव फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनीच स्त्री विषयक केलेल्या कार्याचा कसा उपयोग झाला त्याचा परामर्श घेणारा हा लेख.

प्रस्तावणा :

विधात्याने निर्मिलेल्या या सृष्टीतलावरील सर्व प्राणिमात्रांमध्ये असलेली सर्वांग सुंदर रचना म्हणजे स्त्री, निसर्गाचे संतुलन राखले जावे आणि या पृथ्वीतलावर प्रेम, मोह, माया या भावनांचा अविष्कार होवून प्रेमळ विश्व निर्माण व्हावे या उदात्त हेतुने परमेश्वराने पुरुषाची सहचारिणी म्हणून स्त्रियांची उत्पत्ती केली. सतयुगात स्त्रियांना पुजनीय मानले जाई. यत्र नार्यस्तु पुजन्ते, रमन्ते तत्रह देवताहः असे संस्कृत वचन प्रसिध्द आहे. भारतीय समाजात देवतांबरोबरच देवींचाही दर्जा उच्च होता. परंतू वैदीक कालखंडात समाजरचनेची सुत्रे सनातन कर्मठ हिंदु लोकांकडे गेली आणि भारतीय समाजात स्त्रिचं महत्व आणि अस्तीत्व नाकारल्या गेलं. तत्कालीन समाजव्यवस्थेने स्त्रियांसाठी ठरविलेली चौकट म्हणजे पतीव्रता त्यामुळे पतीनिष्ठा, आज्ञापालन, शरिरसुखाची पुर्तता एवढ्यावरच त्यांचे आयुष्य मर्यादीत होते. त्यातही विधवा स्त्रियांची स्थिती तर फारच बिकट होती. पती निधनानंतर केशवपन करुन त्यांना विद्रुप केले जाई. तुच्छतेने वागविले जाई नाहीतर पतीच्या चितेसोबतच तीला सती जाण्यासाठी दबाव आणला जाईल. अशा बुरसटलेल्या विचारसरणीच्या काळात ब्रिटीशांनी भारतात शिक्षणाचा पाया घातला तरी त्याचा फायदा उच्च कुटूंबातल्या स्त्रियांनाच झाला, तळागळातल्या स्त्रियांची मात्र पाटी कोरीच राहीली. इंग्रजी राजवटीत विधवा पुनर्विवाह कायदा, बालविवाह कायदा अशा सारखे कायदे केल्या गेले. परंतु कर्मठ विचारसरणीपुढे ते निष्प्रभ ठरले. पुढे १८ व्या शतकाच्या प्रारंभी सुधारणावादी चळवळी झाल्या त्यात प्रामुख्याने महात्मा ज्योतीबा फुले, राजर्षी शाहु महाराज, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी स्त्रियांच्या परिस्थितीत परिवर्तन करण्यात आणि एक प्रकारे स्त्रियांमध्ये क्रांती घडवुन आणण्यात मोलाची भुमिका बजावली.

महात्मा ज्योतीबा फुले यांचे स्त्रि शिक्षणाचे कार्य :

१८ व्या शतकात आलेल्या फुले यांच्या झंझावातानं भारतीय पारंपारिक आणि सनातन विचारसणीला सर्वात प्रथम छेद देण्याचं काम केलं. अंधश्रध्दा आणि जुन्या चालिरितीनी बरबटलेल्या हिंदु समाजातील स्त्रियांच्या तत्कालीन परिस्थितीत बदल तेव्हाच होवू शकेल जेव्हा त्या शिक्षित होतील. अन्यायाविरुध्द लढण्याचे धारिष्ट्यही त्यांना तेव्हाच प्राप्त होईल याची जाणीव त्यांना होती. म्हणूनच त्यांनी स्त्री शिक्षणाचा जोरदार पुरस्कार केला. हिंदु शास्त्राच्या मते स्त्रिया आणि शुद्र यांना विद्येचा अधिकार नव्हता. अशा संकुचीत विचारसरणीच्या काळात स्त्रियांची होणारी परवड फुलेंना स्वस्थ बसु देत नव्हती. स्त्रि ही माणुस आहे आणि तिला माणुसकीच्या हक्कांची जाणिव करुन देण्यासाठी शिक्षणासारखे दुसरे शस्त्र नाही हे फुलेंनी ओळखले.

विद्येविना मती गेली, मतीविना निती गेली
नितीविना गती गेली, गतीविना वित्त गेले
वित्तविना शुद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले.

फुलेंनी सांगीतलेल्या विद्येच्या या महत्वानूसार मानवाच्या कल्याणा करिता शिक्षण हाच एकमेव मार्ग आहे.

ज्योतीबांनी स्वतःच्या पत्नीला, सावित्रीबाईंना शिक्षित करुन त्यांच्याच सहकार्याने दिनांक ०१ जानेवारी १८४८ रोजी पुण्याच्या बुधवार पेठेत तात्यासाहेब भिडे यांच्या वाड्यात पहीली मुलींची शाळा सुरु केली. भिडे हे जोतीबांचे स्नेही होती. जागेचे कोणतेही भाडे न आकारता त्यांनी जोतीबांच्या या पहील्या शिक्षणकार्यास रुपये १०१ ची देणगी व दरमहा रु. ५ ची आर्थिक मदत केली. शिक्षण क्षेत्रात दोन वर्षापेक्षा अधिक काळ अनुभव घेतल्यावर जोतीरावांनी बुधवार पेठेत ३ जुलै १८५१ रोजी मुलींची शाळा काढली. पुढे १७ सप्टेंबर १८५१ रोजी रास्ता पेठेत दुसरी, आणि १५ मार्च १८५२ रोजी वेताळपेठेत तिसरी शाळा काढली. हे सर्व करतांना जोतीबा व सावित्रीबाईंना सनातनी धर्ममार्तंडाचा प्रचंड त्रास व रोष सहन करावा लागला. स्त्री उन्नतीसाठी झपाटलेल्या दोघांना मात्र कशाचीही तमा नव्हती.

जोतीरावांचे कार्य केवळ शाळा काढण्यापुरतेच मर्यादीत नव्हते तर स्त्रियांच्या सामाजिक समस्या सोडविण्यातही ते अग्रेसर होते. त्यांनी २८ जानेवारी १८५३ ला बालहत्या प्रतिबंधक गृहाची स्थापना केली. वाट चुकलेल्या विधवांच्या प्रसुतीची सोय करुन देवून भ्रुणहत्येपासून त्यांना परावृत्त केले. अशाच एका विधवेचा पुत्र स्वतः दत्तक घेवून एक आदर्श समाजापुढे ठेवला. विधवा पुनर्विववाह करणारी स्त्रियांची संघटना त्यांनी सावित्रीबाईच्या पुढाकाराने स्थापन केली आणि केशवपनविरोधात तिव्र आंदोलन केले.

जोतीराव फुले यांनी भारतात अमुलाग्र क्रांतीची मुहूर्तमेढ स्त्रि

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

शिक्षणाच्या कार्याने रोवली. स्त्रिया आणि शुद्रांसाठी शाळा काढुन त्यांनी ज्ञानाची गंगोत्री घराघरात पोहचवून भारतात समता प्रस्थापीत करण्याचा अखंड प्रयत्न केला.

राजर्षी शाहु महाराजांचे स्त्रि विषयक कार्य :

इतिहासात जमा होवून केवळ संशोधकांसाठी फक्त उरलेले राजे भारतात असंख्य होवून गेले. परंतु ज्यांनी इतिहास घडविला आणि जे आजच्या वर्तमानातही शिल्लक आहेत असे राजे महाराष्ट्रात दोनच. एक स्वराज्य संस्थापक छत्रपती शिवाजी महाराज आणि दुसरे कर्ते समाजसुधारक राजर्षी शाहु महाराज. वयाच्या विसाव्या वर्षी कोल्हापूर संस्थानच्या राज्यकारभाराची सुत्रे हाती घेवून त्यांनी दलीत, इतर मागासवर्गीय, स्त्रिया, कामगार यांच्या उद्धारासाठी मोलाची कामगिरी केली. स्त्रि शिक्षणास त्यांनी प्रोत्साहन दिले त्याच प्रमाणे स्त्रिया आणि विवाहसंबधी केलेले कायदे त्यांच्या समाजसुधारकत्वाची खरी खुण आहे.

धर्माच्या नावाखाली देवांना मुले, मुली वाहण्याची प्रथा संस्थानात होती. त्यातुन अनेक अनैतिक गोष्टी घडत. महाराजांनी जोगत्या मुरळी प्रतिबंधक कायदा केला. इ.स. १९१७ साली विठ्ठलभाई पटेल यांनी केंद्रीय मंत्रिमंडळात आंतरजातीय विवाहाचा कायदा मांडला होता. त्याला अनेक नेत्यांचा विरोध होता. परंतु महाराजांनी या बिलास जोरदार पाठींबा तर दिलाच शिवाय कोल्हापूर संस्थानात आंतरजातीय विवाहास मान्यता देणारा कायदाच केला. या कायद्यासोबतच त्यांनी विधवा पुनर्विवाहासंबधीचा देखील कायदा केला. त्याकाळात संस्थानात जात पंचायतीच्या कायद्यानूसार व्यवहार चालत असत. हे कायदे पुरुषांना अनुकूल आणि स्त्रीयांना प्रतिकुल असत. महाराजांनी जातीप्रथेप्रमाणे घटस्फोट घेण्यासंबधी कायदा केला. स्त्रियांना सुध्दा घटस्फोटासाठी परवानगी दिली. हे कायदे करतांना महाराजांनी मुंबई आणि मद्रास हायकोर्टाच्या निवृत्त न्यायाधिशांचा सल्ला घेतला होता. या कायद्यांमुळे स्त्रियांचे छळ थांबले नाहीत हे खरे असले तरी त्यांना आधार मात्र निश्चीत मिळाला होता.

हिंदु कोड बिल व स्त्री विकास :

शुद्रातिशुद्र शिकले तर ब्राम्हण मरणार नाही, उलट देश जिवंत होईल व एक दिवस तुमचे धर्मग्रंथ जाळणारा एखादा माणूसच या शुद्रांत जन्माला येईल अशी भविष्यवाणी या विज्ञानयुगात सत्य करुन दाखवणारे डॉ. बांबेडकरांची स्त्रियांच्या संदर्भात व्यापक पुरोगामी विचारसरणी होती. तळागाळातली स्त्री शिक्षित झाल्याशिवाय आणि त्यांना कायद्याचे पाठबळ मिळाल्याशिवाय त्यांचा दर्जा सुधारणार नाही याची पूर्ण जाणीव त्यांना होती. म्हणून स्त्रियांच्या हक्काची सनद असलेले हिंदु कोड बिल कोणत्याही परिस्थितीत संसदेत त्यांना पास करवुन घ्यायचे होते.

कायदेमंत्री या नात्याने बाबासाहेबांनी रात्रंदिवस खपुन, जीवाचे रान करुन प्रत्येक कलमाची कायद्यांच्या दृष्टीने काटोकोर अभ्यासपूर्वक मांडणी केली. या बिलाचे ८ भाग होते. त्यात १३६ कलमे आणि ७ सुची होत्या. या बिलाची सात अंगे होती. विवाह, विवाह विच्छेदन, घटस्फोट (परित्याग, धर्मांतर, परस्त्री ठेवणे, भयंकर महारोग, गुप्तरोग, बरे न होणारे वेड, क्रौर्य), दत्तक, संपत्ती, उत्तराधिकारी, पोटगी अशा तर्हेने हिंदु कोड बिलात महत्वपूर्ण कलमे होती. दि. ११ फेब्रुवारी १९४८ रोजी प्रवर समितीकडून आलेल्या विधेयकावर प्रदिर्घ काळ संविधान सभेत चर्चा झाली व बिल पास झाले.

बाबासाहेबांचे हे बिल म्हणजे भारतीय महिलांच्या जीवनाची दिशा बदलवूनटाकण्यात मैलाचा दगड सिध्द करणारे होते. परंतु स्त्रिला दासी समजणारी पुरुष प्रधान संस्कृती, स्त्रिचे स्वातंत्र्य, अधिकार या संकल्पनाच पचवू शकल्या नाहीत. परिणामतः कट्टर, हिंदुत्ववादी शक्तींनी ते बिल पास होवू न देण्यात धन्यता मानली. परंतू कालांतराने स्त्रि स्वातंत्र्याचा पुरस्कार होवू लागला. त्यामुळे भारतीय कायदेमंडळाने १९८० ते २०१० या काळात महिलांसाठी समान वेतन कायदा १९७६, हुंडाबंदी कायदा १९८५, सती प्रतिबंधक कायदा १९८७, बालविवाह प्रतिबंध कायदा २००६ इ. कायदे हिंदु कोड बिलाचाच आधार घेवून तयार केले. हे बिल एकसंधपणे पास व्हावे अशी बाबासाहेबांची इच्छा होती. परंतु कालांतराने टप्याटप्याने संसद महीला विकासाकरीता कायदे करीत आहे आणि बाबासाहेबांच अपुर्ण राहीलेले स्वप्न पुर्णत्वास येत आहे.

निष्कर्ष :

भारतीय पुरुषप्रधान संस्कृतीत कित्येक वर्षापासून जखडलेल्या स्त्रियांना अज्ञान आणि अन्यायाच्या गर्तेतुन बाहेर काढण्यासाठी जोतीबा फुलेंनी स्त्री शिक्षणाचा पाया रचला. राजर्षी शाहु महाराजांनी आपल्या संस्थानात स्त्रियांच्या उन्नतीसाठी पुरक कायद्याची चौकट निर्माण केली आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी हिंदु कोड बिलाच्या रुपाने त्या चौकटीवर कळस चढविला. फुले, शाहु, आंबेडकरांनी केलेल्या स्त्रि सक्षमीकरणाच्या या कामगीरीमुळे आज भारतीय समाजाचे चित्रच पालटले आहे. आज राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण, शिक्षण इ. सर्व क्षेत्रात स्त्रिया अग्रेसर आहेत. स्त्रियांनी कायद्याचे ज्ञान प्राप्त केल्यामुळे अन्यायाविरोधात आवाज उठविण्याचे धारिष्ठ्य त्यांच्या अंगी निर्माण झाले आहे. पारंपारीक रुढीचे वलय नष्ट करुन आजची स्त्रि आकाशात उंच भरारी घेण्यास सक्षम झाली आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

१) शिंदे ताराबाई., स्त्रि पुरुष तुलना, प्रतिमा प्रकाशन, पूणे १९६७.
२) पवार ना.ग., क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले, भारती प्रकाशन, पूणे १९६५.
३) पाणसरे कॉ. गोविंद, राजर्षी शाहु वसा आणि वारसा, श्रमिक प्रतिष्ठाण, कोल्हापूर.
४) लांजेवार, डॉ.प्रा.ज्योती, फुले आंबेडकरी स्त्री चळवळ, समता प्रकाशन, नागपूर २००२
५) किर धनंजय, महात्मा ज्योतीराव फुले, पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, १९६८

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

2021-22

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Dr Baba Saheb Ambedkar Yanche Krushi Vishayak Vichar	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History		8th & 9th March, 2022	ISBN-978-81-940865-8-1	

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Dr. Babasaheb Ambedkar

2021-22

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Dr Baba Saheb Ambedkar Yanche Krushi Vishayak Vichar	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History		8th & 9th March, 2022	ISBN-978-81-940865-8-1	

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Dr. Babasaheb Ambedkar's

2021-22

3.2.1 Number of papers published per teacher in the Journals Notified on UGC website during the year 2016-17 to 2021-22

Title of Paper	Name of The author/s	Department of The teacher	Name of Journal	Year of publication	ISSN number	Link to the recognition in UGC enlistment of the Journal
Dr Baba Saheb Ambedkar Yanche Krushi Vishayak Vichar	Dr.V.M.Dehankar	Dept. of History		8th & 9th March, 2022	ISBN-978-81-940865-8-1	

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Dr. Babasaheb Ambedkar's
Role in Nation Building

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Editor's

Dr. Tushar Deshmukh
Registrar
Sant Gadge Baba
Amravati University,
Amravati

Dr. Santosh
Co-ordina
Dr. Ambedkar Stu
Sant Gadge Ba
University

Dr. Ambedkar Studies Center,
Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati

Dr. Babasaheb Ambedkar's Role in Nation Building

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm. College, Shegaon

Editor's

Dr. Tushar Deshmukh
Registrar
Sant Gadge Baba
Amravati University,
Amravati

Dr. Santosh Bansod
Co-ordinator
Dr. Ambedkar Studies Center,
Sant Gadge Baba Amravati
University, Amravati

2021-22

70	शेतकऱ्यांचे कैवारी : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	कु. भाग्यश्री श्रीकृष्णराव गाडगे	350
71	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मंदिर प्रवेश चळवळीचा चिकित्सक अभ्यास	प्रा. संजय सूर्यभानजी शेंडे	358
72	21 वे शतक आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे विधिविषयक विचार	डॉ. टेकाळे सुवर्णा उमाकांत	367
73	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे हिंदूकोड बिल : स्त्रियांसाठी केलेले कार्य	प्रा. शुभांगी गायकवाड	372
74	चंद्रपूर जिल्हयातील आंबेडकरी चळवळीतील समता सेनानी नामदेवराव नागदेवते	डॉ. बी. आर. मस्के / प्रा. प्रफुल एम. राजुरवाडे	380
75	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राष्ट्रउभारणीत योगदान	जगदीश दौलतराव चिंचोळकर	386
76	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्र उभारणीसाठी योगदान	प्रा. अरविंद ढोके	391
77	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषि विषयक विचार	प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर	395
78	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची आरक्षण नीती	Suwarna Devidas Burhan	398
79	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे राजकीय व सामाजिक चिंतन: एक अध्ययन.....	प्रा. अलका मनोहर तायडे	403

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

2021-22

 ISBN No. 978-81-940865-8-1

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषि विषयक विचार

प्रा. डॉ. विलास एम. डेहणकर
सहयोगी प्राध्यापक, ग.भि. मुरारका महाविद्यालय, शेगांव जि. बुलडाणा 444 203
मो.नं. 9850365004

महापुरुषांचे आयुष्य हे एखादया संथ वाहणार्या पाण्यासारखे असते. ते अखंडपणे वाहत असते. त्यांच्या कर्तृत्वाचे, पराक्रमांचे दर्शन प्रत्येक पिढीस घडत असते. असेच तळपत्या तलवारी सारखे धारधार व्यक्तीमत्व म्हणजे भिमराव रामजी आंबेडकर उर्फ बाबासाहेब आंबेडकर हे होय. त्यांच्या कर्तृत्वामुळे आज सर्वांच्या मुखी बाबासाहेब नावाने ते प्रसिध्द झाले अतिशय गरीब कुटूंबात महार जातीत मध्यप्रदेशातील महु या गावी 14 एप्रिल 1891 ला त्यांचा जन्म झाला. उच्च वर्गातील लोकांकडून त्या काळात गरीब दलीत वर्गाचे भयंकर शोषण सुरु होते. समाजातील घृणा, अपमान, तीरस्कार सहन करुन त्यांनी अशे शिक्षण घेतले की, ज्यामुळे स्वातंत्र्य भारताच्या संविधानाचे ते निर्माते बनले. त्यांच्या कार्यकर्तृत्वामुळे भारतरत्न या उपाधिने त्यांना गौरविण्यात आले. या देशातील उच्चवर्णीयांच्या कित्येक वर्ष गुलामगीरीत असलेल्या दलितांचे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणजे प्रेरणा होत. या देशातील नुसत्या अस्पृश्य समाजाकरीताच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान नसुन उज्वल राष्ट्राकरीता ते आयुष्यभर झटत राहीले. त्यांचे देशप्रेम त्यांच्या जीवनकार्याचे मुलभूत अंग होते. भारत हे बलशाली राष्ट्र होण्याचे स्वप्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी पाहीले होते. म्हणूनच ते म्हणायचे मी प्रथम भारतीय आहे आणि अंतिमतःही भारतीय आहे. म्हणून त्यांचा देशाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन अतिशय व्यापक होता. बाबासाहेबांचा कृषी विषयक दृष्टीकोन हा त्याचाच एक भाग होय.

भारत हा एक कृषीप्रधान देश आहे. भारतातील मोठी जनसंख्या कृषीवर कार्य करते भारतीय कृषींचा अर्थव्यवस्थेत महत्वाचा वाटा आहे. आजही भारतामध्ये जास्त लोक शेती करतात. शेती विषयावर जास्तीत जास्त भर देऊन उत्पन्न वाढविणे गरजेचे आहे असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना वाटत होते. यासाठी परंपरागत समाज रचना बदलली पाहीजे यावर बाबासाहेबांनी जास्त भर दिला. बर्याच जमिनी जमिनीवर प्रत्यक्ष न राबणार्या धनाड्य लोकांकडे पडुन होत्या ही जमिनदारी पध्दत नष्ट झाली पाहीजे असे त्यांचे मत होते. पुढील काळात स्वातंत्र्य भारतामध्ये हा विषय अग्रस्थानी ठेवण्यात आला. विनोबा भावे यांनी भूदान चळवळ सुरु केली होती. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा सुध्दा त्यात सिंहाचा वाटा होता. या चळवळीचा परिणाम असा झाला की अनेक जमिनदारांनी स्वतःहुन हजारो एकर जमिनीचे दान केले. या जमिनीचे भारत सरकारने वाटप केले. गरीब लोकांना अशा जमिनी देण्यात आल्या. भारतातील जनसंख्या जास्त असल्या कारणाने आज सर्वांना जमिनी देणे शक्य नाही हे तेवढेच सत्य आहे.

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

 ISBN No 978 81 940860 8 1

शेतीच्या मशागतीसाठी आवश्यक ते अर्थपुरवठा राज्याने करावा शेतीच्या उत्पन्नातून शेतसार्‍याच्या स्वरुपात राज्याने उत्पन्न वसुल करावे. या नियमाचे पालन न करणार्‍या किंवा निष्काळजीपणे शेती करणार्‍यांना दंड करावा या सर्व गोष्टी केल्या तर आर्थी व सामाजिक शोषण थांबेल आणि शेतीचे उत्पादन वाढविता येईल. जमिनीवर अवलंबुन असणारी लोकसंख्या कमी झाली पाहीजे. शेतमजुरांचे जीवन सुखी झाले पाहीजे या मताचे बाबासाहेब होते.

डॉ. आंबेडकरांनी पडिक व नापिक जमिनीचाही विचार केला होता. अशा जमिनी मशागतीखाली आणल्या पाहीजे त्यासाठी समझोता आयोग स्थापन करून पडीक जमीन खरेदी करण्याचा अधिकार द्यावा अशी जमिन विश्वस्त मंडळ नेमुन त्या मागासवर्गीयांना कसण्यासाठी द्याव्या ही महत्वाची शिफारस बाबासाहेबांनी केली होती. सरकारने मात्र याकडे फारसे गांभीर्याने पाहीले नाही. देशात आज हजारो एकर रस्त्या लगतच्या जमिनी सरकारच्या ताब्यात आहे आणि त्या पडीक आहे. अशा पडिक व नापिक जमिनी मशागतीखाली न आणल्यामुळे देशाचे फार मोठे नुकसान झाल्याचे दिसून येते. प्रथम महायुध्दानंतर इटलीमध्ये बेनिटो मुसोलीनी सत्तेत आल्यावर त्यांनी सर्वात प्रथम दलदलच्या तसेच पडीक जमिनी उपयोगात आणुन देशाचे उत्पन्न वाढविले होते आणि लोकांची वाहवा मिळविली होती. सद्यस्थितीत मात्र सरकारने हा विषय हाती घेऊन रस्त्यालगतच्या जमिनी उपयोगात आणण्याचा संकल्प सोडला आहे. प्रत्येक प्रगत राष्ट्राकडे नजर टाकली तर तेथील सरकारांनी रस्त्यालगतच्या किंवा इतर ठिकाणच्या पडीक इंचन इंच जमिनी उपयोगात आणुन त्याचा उपयोग करून देशाच्या संपत्तीत वाढ केली आहे हे तेवढेच सत्य आहे.

शेतीची उत्पादन क्षमता वाढविण्यासाठी सरकारने शेतकर्‍यास शेतीसाठी पाण्याचा पुरवठा, जनावरे, शेतीच्या मशागतीसाठी लागणारी अवजारे, खते, बी-बीयाने याच्या स्वरुपात आर्थीक मदत द्यावी. मागासलेल्या जाती बहुतांश खेड्यात राहतात. शेती ही सरकारी उपयोग म्हणून मानली जावी असे सुचवून सामुहीक शेतीचा पुरस्कार त्यांनी केला होता. भारत सरकारने आज अशा विविध योजना सुरु केल्या आहेत. शेतीसाठी लागणारे साहीत्य, खते, बि बियाणे अल्पदरात कर्जपुरवठा केला जातो. परंतु त्याचे नियोजनाअभावी व भ्रष्टाचारामुळे योग्यवेळी योग्य व्यक्तींकडे त्या त्या गोष्टी पोहचत नाही, त्यामुळे सरकारी योजना चांगल्या असुनही त्याचा फारसा उपयोग होत नसल्याचे चित्र आहे.

भारतातील शेतीची खरी समस्या लहान लहान शेतजमिनीचे तुकडे ही आहेत. ती अनेक ठिकाणी विखुरलेली आहे. अनेक राज्यात सरकारी जमिन धारणा एक एकरापेक्षा कमी आहे, लहान आकार व विखुरलेले तुकडे यामुळे उपलब्ध शेतीसाधनांचा उपयोग पुरेपूर करता येत नाही. त्यामुळे शेतीचे उत्पादन खर्चामध्ये वाढ होते. परिणामी शेतीचे उत्पन्न घटते. त्यामुळे शेती कसण्यासाठी फायद्याची ठरत नाही. म्हणून शेतीचा आकार वाढविणे व जमिनीचे एकत्रीकरण करणे आवश्यक आहे. धारण क्षेत्राचा आकार इ.स. 1970 मध्ये 2.30 हेक्टर होता तो इ.स. 1990 मध्ये 1.32 हेक्टर इ.स. 2030 मध्ये 0.32 हेक्टर होईल असा अंदाज

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON DIST. BULDANA

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

ISBN No. 978-81-940865-8-1

बविण्यात आला आहे. अशा स्थितीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मांडलेला भारतातील लहान शेतजमिनी आणि त्यावरील उपाय हा लेख या परिस्थितीतुन मार्ग काढण्यासाठी निश्चितच मार्गदर्शक होईल. त्यांनी सांगीतलेली सामुहीक शेतीची कल्पना ही निश्चितच मार्गदर्शक आहे.

संदर्भ ग्रंथ -

1. इंगळे, डॉ.एम.आर. (संपा.) - "वर्तमान परिस्थिती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांची आवश्यकता", प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव, जुलै 2017.
2. आंबेडकर, डॉ. बाबासाहेब - "बाबासाहेबांची ऐतिहासिक भाषणे", प्रकाशक - नितीन धनराज हनवते, युगसाक्षी प्रकाशन, नागपूर, प्रथमवृत्ती 1 जुलै 2013.

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

SANT GADGE BABA AMRAVATI UNIVERSITY

National Level Multi-disciplinary Seminar on

DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S ROLE IN NATION BUILDING

Certificate

This is to certify that Miss/Mr./Mrs./Prof./Dr. Vilas M. Dehankar

G. B. Murarka College Shegaon Dist Buldana

participated in the two days National level Multi-disciplinary Seminar on **DR. BABASAHEB AMBEDKAR'S ROLE IN NATION BUILDING** organized by Dr.Ambedkar Studies Centre, Sant Gadge Baba Amravati University, held on 8th & 9th March 2022.

He / She has been invited as a **Chairperson / Resource person / Participant** in the seminar.

He / She has presented a research paper entitled 'डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषी विषयक विचार'.

Dr. Tushar Deshmukh
Registrar
Sant Gadge Baba Amravati University

Dr. Santosh Bansod
Convenor of the Seminar & Co-Ordinator
Dr. Ambedkar Studies Centre,
Sant Gadge Baba Amravati, University

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COM. SHEGAON Dist Buldana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

Dept. of History 2017-18

3.3.3 Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during the year

Sl. No.	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	Title of the proceedings of the conference	Name of the conference	National / International	Year of publication	ISBN/ISSN number of the proceeding	Affiliating Institute at the time of publication	Name of the publisher
1	Dr V M Dehankar	Goa Mukti Swatantra Sangram - Gao chi Prachin ani Etihasik Parampara Jiwan ani Samajrachna					10th Nov.2017	ISBN 13-978-81-946855-9-3	G B Murarka Arts & Commerce College,Shegaon	Dnyanpath Publication,Amravati
	Dr.V M Dehankar	Goa Mukti Swatantra Sangram - Maharashtrian Janteche Yogdan Sangramachi Watchal ani Sarkar Prayatna					19th Dec.2017	ISBN 13-978-81-946855-8-6	G B Murarka Arts & Commerce College,Shegaon	Dnyanpath Publication,Amravati

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

G.H. MURARKA COLLEGE OF ARTS ... SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

DNYANPATH Publication

गोवामुक्ती

स्वातंत्र्य संग्राम

गोव्याची प्राचीन ऐतिहासिक परंपरा,
जिवन आणि समाजरचना

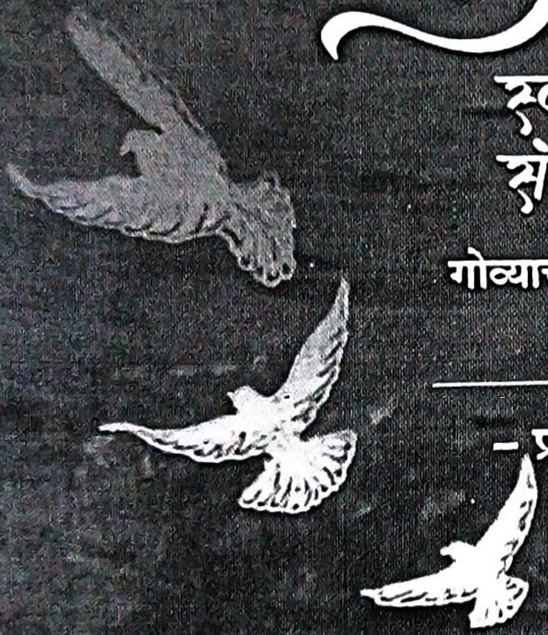

– प्रा. डॉ. विलास एम. डेहनकर

College, Shegaon

गोवामुक्ती

स्वातंत्र्य संग्राम

गोव्याची प्राचीन ऐतिहासिक परंपरा,
जिवन आणि समाजरचना

– लेखक –

प्रा. विलास एम. डेहनकर

इतिहास विभाग प्रमुख
एम.ए., एम.फिल., पीएच.डी., बी.पी.एड.
ग. भि. मुरारका कला, वाणिज्य महाविद्यालय,
शेगाव, जि. बुलडाणा

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

G.B.MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

DNYANPATH
PUBLICATION

अनुक्रमणिका

१. गोव्याची प्राचीन ऐतिहासिक परंपरा १ - २६

- १.१ गोव्याचा भौगोलिक इतिहास व महत्व
- १.२ प्राचीन भारतीय राजवंशाच्या अंमलाखालील गोवा
  - १.२.१ मौर्याच्या अंमलाखालील गोवा
  - १.२.२ सातवाहनांच्या अंमलाखालील गोवा
  - १.२.३ बदामीच्या चालुक्यांच्या अंमलाखालील गोवा
  - १.२.४ राष्ट्रकुटांच्या अंमलाखालील गोवा
  - १.२.५ शिलाहार राजवंश
  - १.२.६ कदंब राजवंश
- १.३ मध्यकालीन गोव्यातील राजवटी
  - १.३.१ खिलजी वंशाची गोव्यावरील राजवट
  - १.३.२ तुघलक वंशाची गोव्यातील राजवट
  - १.३.३ विजयनगरच्या राजवंशाची गोव्यावरील सत्ता
  - १.३.४ बहामनी राज्याची सत्ता
- १.४ प्राचीन व मध्ययुगीन काळातील गोव्यातील राज्यव्यवस्था
  - १.४.१ गोव्यातील पोर्तुगीज सत्ता
  - १.४.२ इंग्रज व पोर्तुगीज संघर्ष आणि समेट
  - १.४.३ पोर्तुगीज-मराठा संघर्ष

२. गोव्यातील सामाजिक जीवन व समाज रचना २७ - ७१

- २.१ भारतात आलेली पहिली निग्रीटा जमात
- २.२ ग्रामीण समाज जीवन
  - २.२.१ ग्रामीण समाजरचना
  - २.२.२ जातीव्यवस्था
  - २.२.३ चित्पावन किंवा कोकणस्थ ब्राम्हण
  - २.२.४ सारस्वत ब्राम्हण

HOD
Dept. of History
G.B. Murarka Arts & Comm. College
Shegaon

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM. SHEGAON Dist. Buldhana

Principal
G.B. Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

गोवामुक्ती

स्वातंत्र्य संग्राम

महाराष्ट्रीयन जनतेचे योगदान, संग्रामाची वाटचाल
आणि सरकारचे प्रयंत्न व उपसंहार

– प्रा. डॉ. विलास एम. डेहनकर

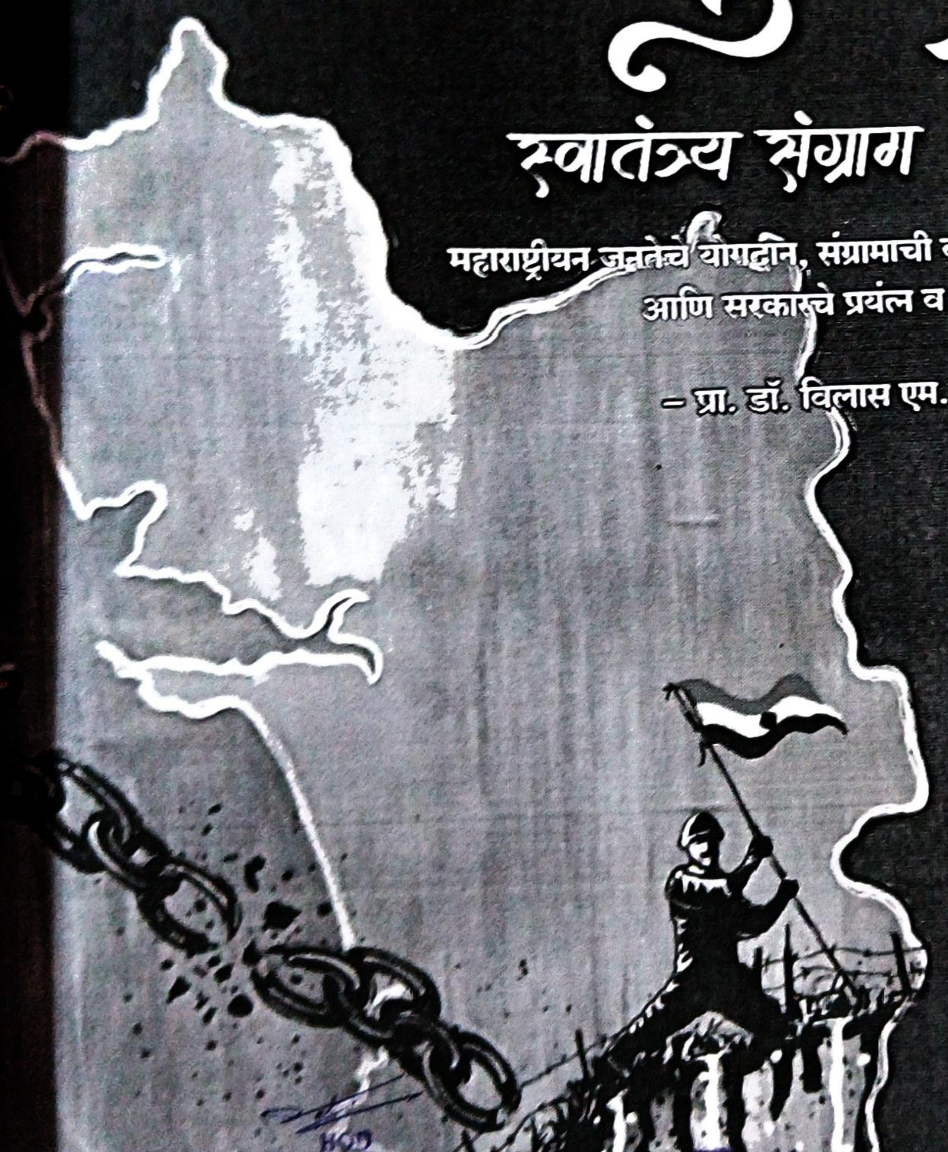

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Commerce College,
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Commerce
College, Shegaon

गोवामुक्ती

स्वातंत्र्य संग्राम

महाराष्ट्रीयन जनतेचे योगदान, संग्रामाची वाटचाल
आणि सरकारचे प्रयत्न व उपसंहार

- लेखक -
प्रा. विलास एम. डेहनकर
इतिहास विभाग प्रमुख
एम.ए., एम.फिल., पीएच.डी., बी.पी.एड.
ग. भि. मुरारका कला, वाणिज्य महाविद्यालय,
शेगाव, जि. बुलडाणा

HOD
Dept. of History,
G.B.Murarka Arts & Comm.College,
Shegaon

DNYANPATH
PUBLICATION

G.B. MURARKA COLLEGE OF ARTS & COMM.
SHEGAON
Dist Buldhana

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon

अनुक्रमणिका

१. गोवामुक्ती करीता महाराष्ट्रीयन जनतेचे योगदान १ - ५४

१.१ गोमंतक मराठी साहित्य संमेलनाचे कार्य

१.२ इ.स. १९५४ ते इ.स. १९६१ पर्यंत झालेल्या गोवा सत्याग्रहातीलर महाराष्ट्रीयन जनतेचे योगदान

१.३ गोवाविमोचन सहायक समिती, पुणेचे प्रयत्न

१.३.१ श्री. नारायण गणेश गोरे यांचा सत्याग्रह १८ मे १९५५

१.३.२ शिरुभाऊ लिमयेचा सत्याग्रह

१.३.३ १८ जून १९५५ चा महाराष्ट्रीयन प्रजेचा सत्याग्रह

१.३.४ गोवामुक्ती सत्याग्रहाचा पहिला हुतात्मा

१.४ महाराष्ट्रीयन सत्याग्रहींच्या आठव्या तुकडीचा गोव्यात प्रवेश

१.४.१ भाई नांदेडकरांचा सत्याग्रह

१.५ गोवा विमोचनर समितीचे सामुदायिक सत्याग्रहाचे धोरण

१.५.१ गोवा विमोचन सहाय्यक समितीची १० वी सत्याग्रहींची तुकडी

१.५.२ १९५५ चा अविस्मरणीय ऑगस्ट महिना

१.५.३ तीन ऑगस्टचे दोन भारतीय हुतात्मे

१.६ १५ ऑगस्ट १९५५ चा सामुदायिक सत्याग्रह

१.७ रक्तरंजित सोमवार

१.७.१ तेरेखोलचा सत्याग्रह

१.७.२ पत्रादेवीचा सत्याग्रह

१.७.३ सुर्लगावचा सत्याग्रह

१.७.४ दोडामार्गावरील सत्याग्रह

१.८ १५ ऑगस्ट १९५५ नंतरच्या हालचाली

HOD
Dept. of History
G.B.Murarka Arts & Comm.College
Shegaon

Principal
G.B.Murarka Arts & Comm.
College, Shegaon